REVISTA

orfeó català

MÈXIC

SEGONA ÉPOCA / NÚM. 43 / HIVERN DEL 2000-PRIMAVERA DEL 2001

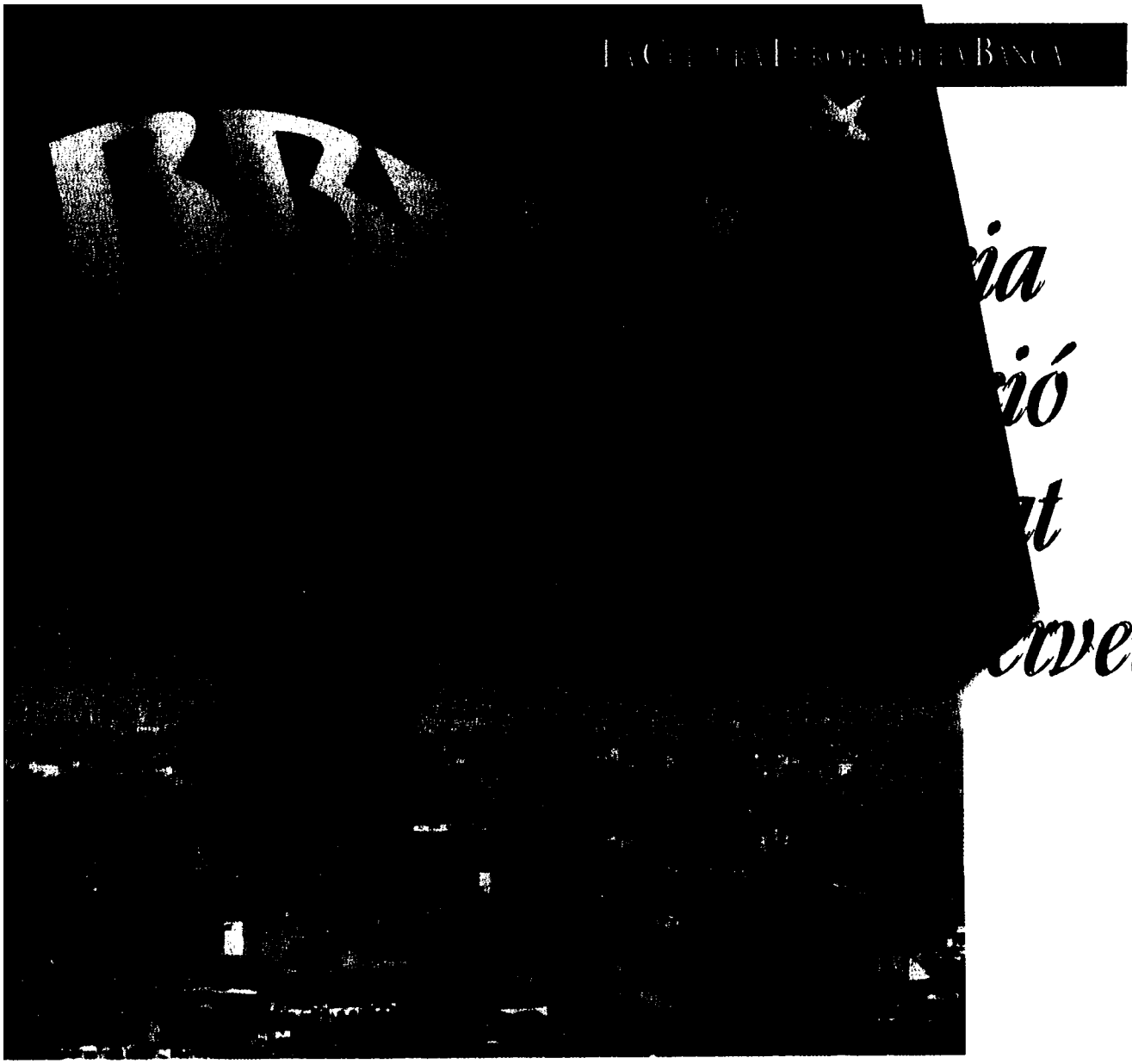

Multibanc Mercantil Probursa es Converteix en el Banc Bilbao Vizcaya

La cultura europea de la banca ha arribat a Mèxic. Perquè a partir d'ara, Multibanco Mercantil Probursa s'incorpora al Grup Financer espanyol B.B.V. un dels més grans a nivell internacional, i es converteix en el Banc Bilbao Vizcaya, per tal d' oferir a Mèxic la solidesa i els serveis de la millor Banca Mundial del Món: Banc Bilbao Vizcaya. Una nova cultura bancaria al vostre **servei**.

GRUP DE B.B.V.
- 150 Anys d'experiència.
- Present a 30 Països.
- Més de 3.500 Oficines.
- 8 Milions de Clients.
- 95 Mil Milions de Dòlars en Dipòsits
- Cotitza a les Principals Borses del Món.

BBV

★ **BANCO BILBAO VIZCAYA**

Una Nova Cultura Bancaria

Bravo! Ópera es una línea de baño fuertemente caracterizada por la forma, que vive más que nunca por su belleza y su armonía; lo que prevalece no es la forma que se adapta a la función, sino exactamente lo contrario. En Pom d'Or hemos creado esta nueva línea completa de baño -53 productos- porque en los nuevos tiempos el baño ha dejado de ser ya una área únicamente fundamentada en la comodidad para dejar paso a un nuevo espacio en el que predominen la personalidad y el carácter propio de este nuevo milenio, un espacio caracterizado por un concepto estético y vital basado en la inspiración y la creatividad.

BATH LINE

OPERA

Collection

El espectáculo de la armonía

Pom d'Or México, S.A. de C.V.: 3ª Cerrada de Minas No. 141-A. Lomas de Becerra, México, D.F. 01280. Tels. 5598-6500, 5598-6875 Fax: 5563-4444.
pomdor@hotmail.com www.blanchcristal.com

Generalitat de Catalunya

és demà

ENTRE TOTS, FEM ARA LA CATALUNYA DEL FUTUR

Si mires Catalunya amb els ulls posats en el demà veuràs un país capdavanter a Europa. Sense cap mena de fronteres. Un país on poder gaudir de tots els avenços en infraestructures i comunicacions. Com són l'arribada del tren d'alta velocitat o la fibra òptica. A Catalunya tenim nous reptes, importants projectes i molta feina feta. Però entre tots continuem treballant perquè el que fem ara faci que Catalunya demà sigui encara millor. Més acollidora i respectuosa amb la natura. Amb una cultura enfortida com a signe d'identitat d'un poble. Amb capacitat d'influència en l'àmbit europeu i mundial. Un país a la nostra mida i a la de les generacions futures. **Perquè, a Catalunya, ara és demà.**

ORQUESTRA NACIONAL DE CAMBRA D'ANDORRA

GERARD CLARET, *concertino-director*

Al final de 1992 el Govern d'Andorra decideix crear l'Orquestra Nacional de Cambra d'Andorra sota la direcció del violinista andorrà Gerard Claret, conegut arreu per la seva trajectòria com a solista i pedagog. L'Orquestra Nacional de Cambra d'Andorra depèn del Govern d'Andorra i rep el suport de la Fundació Crèdit Andorrà com a entitat patrocinadora.

L'ONCA es va presentar oficialment per primera vegada el març de 1993. Ha fet concerts a Espanya, França i Bèlgica, Itàlia i Portugal, assolint un lloc de prestigi dins del panorama musical d'Europa. Ha participat en els festivals d'Ordino, Vic, Pau Casals de Prada i del Vendrell, Schubertiada de Vilabertran, Otoño Musical de Sòria, Serenates de València, Mercat de Música Viva i en Cicles de Concerts del Palau de la Música Catalana de Barcelona, de l'Auditori de Galícia, de l'Auditori Nacional de Madrid, Auditori de Saragossa, Auditori "Felip Pedrell" de Tortosa, del Teatre-Auditori de Sant Cugat del Vallès, de l'Auditori Enric Granados de Lleida i l'Auditori de Barcelona. Ha actuat amb solistes de prestigi internacional com Narciso Yepes, Victòria dels Àngels, Lluís Claret, Marçal Cervera, Joan E. Lluna, Jean P. Rampal, Patrick Gallois, Joaquín Achúcarro, Maurice André, Josep Carreras i György Sebök. Col·labora regularment amb el Cor Nacional dels Petits Cantors d'Andorra i el Cor de Cambra del Palau de la Música Catalana. Ha estat dirigida per Lord Yehudi Menuhin en l'any del seu 80è aniversari.

Andorra
EL PAÍS DELS PIRINEUS

Actualment manté una estreta col·laboració amb la prestigiosa discogràfica Nimbus Records, amb qui ha presentat una producció amb les obres dels compositors catalans, Toldrà, Montsalvatge i Casals. Aquest enregistrament ha estat guardonat amb el Premi del Jurat de la revista CD Compact, edició 1997, i ha recollit crítiques excel·lents de revistes internacionals especialitzades. Recentment ha enregistrat diversos CDs amb obres de Turina, Rodrigo, Manen i Lamote de Grignon, la música d'Albert Guinovart per "Terra Baixa", cançons brasileres amb la cantant de jazz Carme Canela, i cançons italianes amb Jaume Aragall. Ha enregistrat per a Televisió Espanyola (TVE), per a Televisió de Catalunya (TV3) i Andorra Televisió (ATV).

oliver diseño
Centro Comercial Santa Fe
Local 417 nivel intermedio
Av. Vasco de Quiroga 3800
05109 México, D.F.
Tel. 257 1033 Fax 257 0589

oliver cocinas
Av. Insurgentes Sur 1760
Col. Florida
01030 México, D.F.
Tels. 661 0038, 662 4715
Fax 663 0207

oliver cocinas residenciales
Av. Prado Sur 160
Lomas de Chapultepec
11000 México, D.F.
Tels. 540 5880, 540 3267
Fax 540 5366

Desde 1962

oliver®
cocinas de buena planta

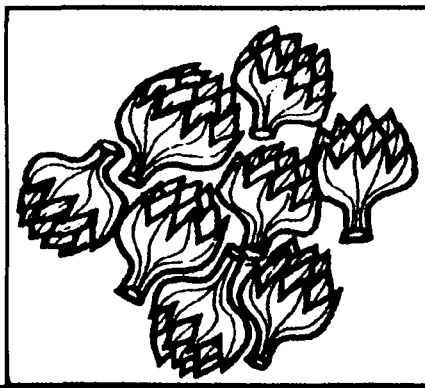

Perquè un dia és un dia...

Lousiana 16, colonia Nápoles,
frente al Poliforum Siqueiros,
entre Filadelfia y Montana
Tels.: 5687-4025, 5687-4123, 5523-0120

NOVETAT

XIVe PREMI MEMORIAL JOAN B. CENDROS D'ÒMNIUM CULTURAL

ALTRES TÍTOLS

libros del umbral, s.a de c.v

LETRAS LIBRES

LITERATURA,

HISTÒRIA,

PENSAMENT

TELÈFONS, SUBSCRIPCIONS I INFORMACIÓ: 55 54 88 10

ORFEÓ CATALÀ DE MÈXIC, A. C.

Fundat l'any 1906

CURSOS i ALTRES ACTES

Dilluns

- Curs de Conversació de 7:00 a 9:00 de la tarda. (NAXHELLI RUIZ I EVA CAPDEVILA)

Dimarts

- Curs de Lectura y Escriptura de 5:00 a 7:00 de la tarda. (LOLITA BOSCH)
- Curs Bàsic de Català de 5:00 a 9:00 de la tarda. (NAXHELLI RUIZ)
- Assaig de la Massa Coral a les 8 del vespre. (LUIS MERINO)

Dimecres

- Curs Avançat de Català de 5:00 a 9:00 de la tarda. (EVA CAPDEVILA)
- Esbart Dansaire Joves de 7:30 a 10:00 del vespre. (GUILLEM GALLY)
- 5 de setembre: *Presentació dels llibres publicats per el Colegio de Jalisco i els publicats per l'Orfeó Català de Mèxic*

Dijous

- Curs Llindar de Català de 5:00 a 9:00 de la tarda. (EVA CAPDEVILA)
- Assaig de la Massa Coral a les 8:00 del vespre. (LUIS MERINO)

Divendres

- Esbart Dansaire Joves de 7:30 a 10:00 del vespre. (GUILLEM GALLY)
- 22 de juny: *Revetlla de Sant Joan* a les 9:30 de la nit

Dissabtes

- Curs Bàsic de Català de 11:00 del matí a 3:00 de la ~~~a. (NAXHELLI RUIZ)
- Curs Llindar de Català de 11:00 del matí a 3:00 de la tarda (EVA CAPDEVILA)

Diumenge

- 17 de juny a las 12:00 del matí: *Dia Universal de la Sardana*
- 9 de setembre: *Diada Nacional de Catalunya*

ORFEÓ CATALÀ DE MÈXIC, A. C. Marsella 45, col. Juárez. Tel. 5525 0925 • Fax 5207 5114
http://www.orfeocatala.com • e-mail: orfeo@prodigy.net.mx

REVISTA DE L'ORFEÓ CATALÀ DE MÈXIC

Director
Martí Soler i Vinyes

Consell Editorial:
Rosa Maria Duran i Gili
Manuel R. Gaya i Canalda
Anna Maria Palazon
Josep Ribera i Salvans
Pau Ruiz i Gusils
Josep Vidal i Aluja

Disseny i art:
Jaume Soler Frost

ORFEÓ CATALÀ DE MÈXIC, A.C.
CONSELL DIRECTIU ANY 2001
President
Xavier Torroja i Sabater
Vice-president
Carles Bohigas i Bosch
Secretari
Nèstor Calvet i Casanovas
Vice-secretari
Blanca Martínez i Fernàndez
Tresorer
Carme Falcó i Icart
Comptador
Josep Oliveres i Vidal
Rafael Vidal i Anglès
Vocals
Jaume Romagosa i Blanch
Bonaventura Codina i Alabau
Josep Manuel Guillemot i Casariego
Lluc Serra i Camats
Enric Escobedo i Icart

Administradora:
Marcela Zárate

Redacció i Administració:
Marsella 45, Colonia Juárez
06600 MÉXICO, D. F.
Telèfons: 5207 5114 / 5525 0925
Fax: 5207 9310

IMPRESO EN MÉXICO POR
Total Artes Gráficas, S.A. de C.V.

SUMARI

NARRATIVA
La veu del Bernat, per Anna Maria Palazon [9]

POESIA
Matinal, per Martí Soler i Vinyes [10]

HISTÒRIA
Mèxic en el segle de la Revolució, per Anna Ribera Carbó [11]

PRESÈNCIA CATALANA
Relat de Casa Grande o Palau de Moctezuma, per fra Pere Font [13]

DES DE BARCELONA
Excés de llibres en català?, per Albert Manent [17]

COMMEMORACIÓ
Lluis Companys i Jover "el president màrtir", per Manuel R. Gaya i Canalda [19]

REMEMBRANÇA
El president no és mort, poema atribuït a Ventura Gassol [19]

PER A LA GENT MENUDA
La proesa de la Lluïsa, per Laia Olivares Solina i Sergi Martínez Casals [25]

DES DE MÈXIC
Los volcanes del Anáhuac en la época colonial, per Pablo Soler Frost [28]

ARQUITECTURA
Reflejos del edificio histórico, per F. Francesc Torrens Gaya [33]

L'EXILI
Records del meu avi Tísner, per Alexis Pi-Suñer Artís [38]

DE LA LLENGUA
Vocables indígenes americans. Cinquena part, per Martí Soler-Vinyes [40]

ACTIVITATS
Duran i Lleida a El Colegio de Jalisco, per Cristina Lloret [49]
Reunió a Zapopan amb catalans de Califòrnia, per José María Murià [51]

PORTADA: Jordi Soler-Mercè Planas, ceràmica d'alta temperatura.
COLOFONS: Diego Saavedra Faxardo, *Idea de un príncipe político christiano*, València, Imprenta de Salvador Faulí, 1786.

La veu del Bernat

ANNA MARIA PALAZÓN

El viatge començà un matí gris, potser més gris que qualsevol altre. El Milon, com molts matins, era a la porta de casa seva amb el seu petit caballet entre les mans. Va atansar-se i els preguntà si se'n anaven a passejar. Els pares li somrigueren. Ella va mirar per última vegada aquell caballet que semblava de debò i, molt, molt baixet, va dir adéu, tan baixet que el Milon no ho va sentir.

Varen caminar a l'inrevés, allunyant-se del camí que portava cap el sol, on hi havia arbres i flors de colors.

No gosava moure's del costat de sa mare, les olors, els sorolls, tot li era aliè. No entenia ben bé on era, mai no havia estat en un lloc tan trist, tan fosc, amb tanta gent encofurnada en tan poc espai.

A coberta, sobre el terra rovellat, jeien molts homes estranys embolicats en roba blanca, dels que calia allunyar-se. Ella no jeia per terra. Ella i la seva mare dormien en lliteres dins del ventre negre del vaixell, on el Bernat cridava "Callacallacalla... callacallacalla".

En la foscor, la veu del Bernat la feia sentir molt més gran. Ella no en feia de rebequeries. No anaven per ella els renys de les altres dones per què callesin les criatures. Se l'estimava al Bernat, se l'estimava perquè a la nit, quan s'apagava la bombeta, la veu del Bernat alleugia la foscor espessa que queia al damunt.

En el vaixell no tot era fosc i brut. Hi havia un altre món amb passadissos blaus i plata, plens de tubs i escales lluentes; s'hi arribava per una porta estreta. Indrets vedats on hi havia un home ros, prim i esquifit.

A migdia, a coberta, al voltant d'unes grans cassoles fumejants, es va fer un gran aldarull. Els moros, embolicats en barnussos, agitaven les mànigues demanant el menjar; d'altres cridaven i empenyien. Ella i la seva mare s'assegueren en els graons d'una escala negra i rovellada. El pare arribà amb uns bols de ferro, plens d'una cosa pudenta i llafiscosa.

—No t'ho mengis nena, va dir-li sa mare.

El pare va aixecar la vista per damunt del bol, va mirar-se-les, semblava que anava a dir alguna cosa però se'n penedí i va continuar menjant.

A mitja tarda sa mare l'aferrà de la mà i conegué els passadissos blaus i plata.

Ja no va córrer per la coberta negra, esquivant les cames dels moros. Estirada per sa mare, creuaven la porta estreta i, asseguda tota sola en un graó platejat, bo i menjant pa amb xocolata, esperava que fos la nit per tornar a escoltar la veu del Bernat dient: "Callacallacalla... callacallacalla". *

Matinal

MARTÍ SOLER I VINYES

A Elsa

El fantasma arbori s'aixeca sobre la tanca.
Hi ha una llum matinal que li brilla a les anques.

Deixa a la penombra l'ombra del salze.
Descalça per la gespa daurada.

Miren els vells la portalada en calma.
El vermell sobre el verd i la mirada.

Brilla la plata de l'aigua que dansa,
i l'escolta l'arbre de la nissaga.

* * *

No trobo més aire núvol sobre núvol.
No trobo l'aire.
I el núvol s'enlaira.

* * *

Qui em camina les branques?
Jo, que sóc el captaire.

Qui em dibuixa les mans de l'aire?
Tu, que ets qui canta i qui balla.

I no em mostres la rialla.

Dona'm, doncs, la paraula.
Faré la pluja del bon aire —de terres perdulaires,—
sostre que camina per les teulades.

* * *

Tinc el teu retrat sobre l'ubaga.
Tinc el teu retrat sobre el tell i el liquidàmbar.
Hi ets tu a la meva cambra,
roba cansada.
Hi ets tu a la meva cambra...
i no hi trobes l'arc de l'estada.

A la cambra hi ha, però, la llum de l'albada.

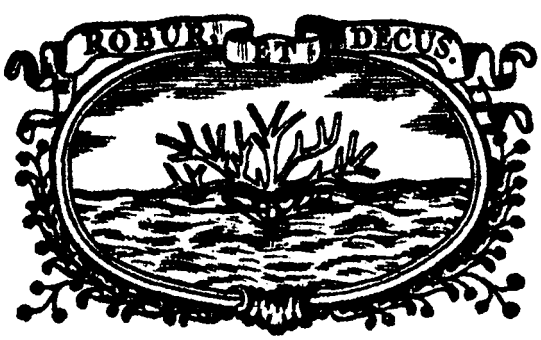

Mèxic en el segle de la Revolució

ANNA RIBERA CARBÓ

El segle XX mexicá va començar amb la gran irrupció popular que significá la Revolució Mexicana en l'ordenada i en teoria pacífica escena porfiriana. L'ingrés de nombrosos sectors socials en els que fins aleshores havien estat cercles tancats, on es prenien les grans decisions de la vida nacional, va marcar la història del país durant les dècades següents. Per això la revolució apareix als ulls dels estudiosos com l'acte fundacional, com la gran transformació que explica la resta del segle.

A partir de la destrucció de l'antic règim, personificat en la figura del president-dictador Porfirio Díaz, es va iniciar la construcció d'un nou sistema polític i una reestructuració econòmica plantejada a partir de les demandes dels pagesos en armes que eren, finalment, els soldats dels exèrcits revolucionaris.

El triomf d'una de les faccions, la dels constitucionalistes, no va deixar fora a la resta a l'hora de redactar una nova legislació i construir una nova realitat. La presència militar i els programes d'importants contingents pagesos, encara que derrotats en la lluita entre faccions, van acabar per ser incorporats al discurs polític i als programes estatals com a requisit indispensable de governabilitat. La pròpia Constitució de 1917 és mostra d'això. És clarament una constitució liberal però que va incorporar una sèrie de mesures de caràcter social que li donaren un to particular. La seva originalitat consistí en sotmetre els interessos particulars als col·lectius, colocant el domini dels béns del sòl i del subsòl, de les aigües interiors i el mar territorial en mans de la nació, en posar límits a la propietat agrària per garantitzar una distribució mès justa de la terra, en reglamentar les condicions del treball i en assegurar una educació laica i gratuïta per a tothom.

La història posterior és en gran mesura la dels equilibris polítics entre els interessos dels sectors triomfants de la revolució i els compromisos adquirits amb els sectors pagesos i obrers al llarg de la lluita armada i consignats en el texte constitucional. La creixent organització obrera i la seva paulatina vinculació a les estructures del poder estatal, així com la cooptació i manipulació de les organitzacions pageses per part dels governs successius, van ser essencials per la construcció del nou règim. La incorporació a les estructures del partit oficial i el maneig electoral d'aquestes forces socials es va convertir en un del puntals del "sistema polític".

El procés d'institucionalització i professionalització d'un exèrcit d'origen popular és una altra de les claus en la conformació del sistema polític mexicà en el segle XX, procés que va començar en els anys vint i que fou fonamental per acabar amb els *caudillos* i *caciques* locals que van aparèixer en els anys de la revolució, i per consolidar processos electorals que, sense ser democràtics, cobrien les formes constitucionals.

Per la centralització i pacificació de la vida política va ser també important la fundació del *Partido Nacional Revolucionario* l'any 1929. El Partit va intentar reunir el conjunt de la classe política mexicana, sometent-la a la disciplina i lineaments d'una

cúpula dirigent, i ho va aconseguir en gran mesura. Temps després el partit va incorporar amples sectors de pagesos i obrers organitzats que li van servir per obtenir legitimitat social. Transformat en *Partido de la Revolución Mexicana* i després en *Partido Revolucionario Institucional*, es va convertir en la principal institució política i les seves fronteres amb el govern acabaren per resultar invisibles.

Els efectes de la crisi mundial de 1929, així com la impaciència interna per la lentitud amb què s'aplicava la legislació revolucionària ajuden a explicar l'arribada del general Lázaro Cárdenas a la presidència del país l'any 1934 i la realització d'un profund programa de reformes. Des de les posicions mès radicals que la Constitució Mexicana de 1917 permetia, Cárdenas va encapçalar un gran programa de reforma agrària, l'expropiació del petroli fins aleshores explotat a través de concessions estrangeres, l'organització dels treballadors en corporacions d'obrers i pagesos lligades a l'Estat i al partit oficial, l'establiment de l'educació socialista, i una política d'asil a perseguits i víctimes del feixisme a Europa.

El radicalisme cardenista va espantar els grups i classes més conservadors del país que van començar a maniobrar políticament per posar-li fre. El partit de la revolució, atent també a l'ascens del feixisme i la dreta al vell continent, va elegir com a candidat per les eleccions de 1940 a un home moderat, Manuel Avila Camacho, qui va governar amb el lema de *la unidad nacional* i va anar abandonant, com els seus succesors a la presidència, les interpretacions més radicals del texte constitucional.

Al començar la segona meitat del segle, el sistema es trobava plenament consolidat. Va ser aleshores, quan les estructures del partit oficial i les de l'Estat funcionaven sense entrebancs, quan les relacions amb els Estats Units es trobaven en un bon moment, i el model econòmic que es conegué com el *desarrollo estabilizador* prometia una modernització accelerada del país, quan van aparèixer indicis importants d'oposició al règim. Primer amb organitzacions sindicals que pretenien independitzar-se del control estatal, i després amb movilitzacions pageses i guerrilleres, principalment als estats de Morelos i Guerrero, i amb la gran efervescència estudiantil de 1968. Les crítiques al sistema es varen centrar en la falta d'espais democràtics, així com en la seva incapacitat per resoldre els greus endarreriments socials.

L'abandó dels models sorgits de la Revolució Mexicana va accelerar el procés. La participació ciutadana després dels terratrèmols de 1985, la gran crisi del partit d'estat durant la campanya electoral de 1987-1988, la modificació de l'article 27, referent a les terres i els recursos naturals l'any 1992 i la rebel·lió pagesa a Chiapas del 1er. de gener de 1994 eren els senyals més clars del desgast del sistema i d'una necessària i nova transformació de Mèxic en el final del segle.

Les eleccions presidencials de l'any 2000 varen tenir com a resultat una contundent derrota del partit que monopolitzà la política mexicana durant setanta anys i donaren el triomf al seu oponent des de l'any 1940, el *Partido Acción Nacional,* contrari des de la seva fundació a l'esperit de la Revolució Mexicana. Amb la fi del segle XX, Mèxic ha viscut també el final de l'era que va néixer amb els primers aixecaments contra Porfirio Díaz el 20 de novembre de 1910 seguint el lema de Francisco I. Madero, *sufragio efectivo, no reelección.* *

Relat de Casa grande o Palau de Moctezuma

FRA PERE FONT

Josep Soler Vidal va publicar l'any 1988, a les edicions de Rafael Dalmau, un petit llibret que tenia un doble títol: Catalans als orígens de San Francisco de Califòrnia *a la portada i* Fra Pere Font, en la travesia dels primers pobladors de San Francisco (Califòrnia) *a dins, a la portada interior. El seu text cita dos documents: el* Diario corto *que el bon frare gironí lliurà al virrei de retorn de l'expedició i el* Diario íntimo *que suposem devia conservar o lliurar a les autoritats eclesiàstiques (l'orde franciscana) i que avui es conserva a la John Carter Brown Library. Soler Vidal conegué el primer document perquè es conserva a l'Archivo General de la Nación, a la ciutat de Mèxic, on espigolà per a publicar els seus articles a les revistes de l'exili i el seu llibre cabdal sobre Pere Fages, governador de Califòrnia. El segon, pel que es desprèn de la seva publicació, el conegué en traducció a l'anglès (el llibre de Herbert E. Bolton és dels anys vint-i-tants). Avui comptem amb una edició feta per un xilè descendent de catalans que treballa a l'INAH-Sonora: Julio César Montané Martí (*Fray Pedro Font: Diario íntimo y diario de fray Tomás Eixarch, *México, Universidad de Sonora-Plaza y Valdés, 2000). La publicació d'aquest text del segle XVIII^è^ dóna una idea de la importància d'aquest diari des de molts punts de vista (deixant de banda inclús el punt de vista històric): ací tenim un exemple de caire etnogràfic i tanmateix narratiu: un vell i bell exemple de recopilació de narrativa oral. Espero que us faci llegir el diari complet amb el mateix entusiasme que jo.* M. S. I V.

Día 31 [de octubre de 1775]. Martes. Dije misa, la que oyeron con gran sosiego algunos gentiles gileños. Determinó el señor comandante que descansara hoy la gente de la jornada larga de ayer, y con esto tuvimos lugar de ir a registrar la Casa grande, que llaman de Moctezuma, situada a una legua del río Gila y distante del paraje de la Laguna unas tres leguas al estsudeste; a la cual fuimos después de misa y volvimos después de mediodía, acompañados de algunos indios y del gobernador de Uturituc, quien en el camino nos contó una historia y tradición que conservan los pimas gileños de sus pasados sobre dicha Casa grande, que todo se reduce a patrañas mezcladas confusamente con algunas verdades cathólicas, la cual referiré después. Observé este paraje de la Casa grande, señalada en el mapa que después saqué, con la letra A, y lo hallé sin corrección en 33° 3' y $^1/_2$. Y así digo: En la casa grande del río Gila; día 31 de octubre de 1775: Altura meridiana del bordo inferior del sol: 42° 25'. Registramos con todo cuidado este edificio y sus vestigios, cuya planta ichnográfica es la que aquí

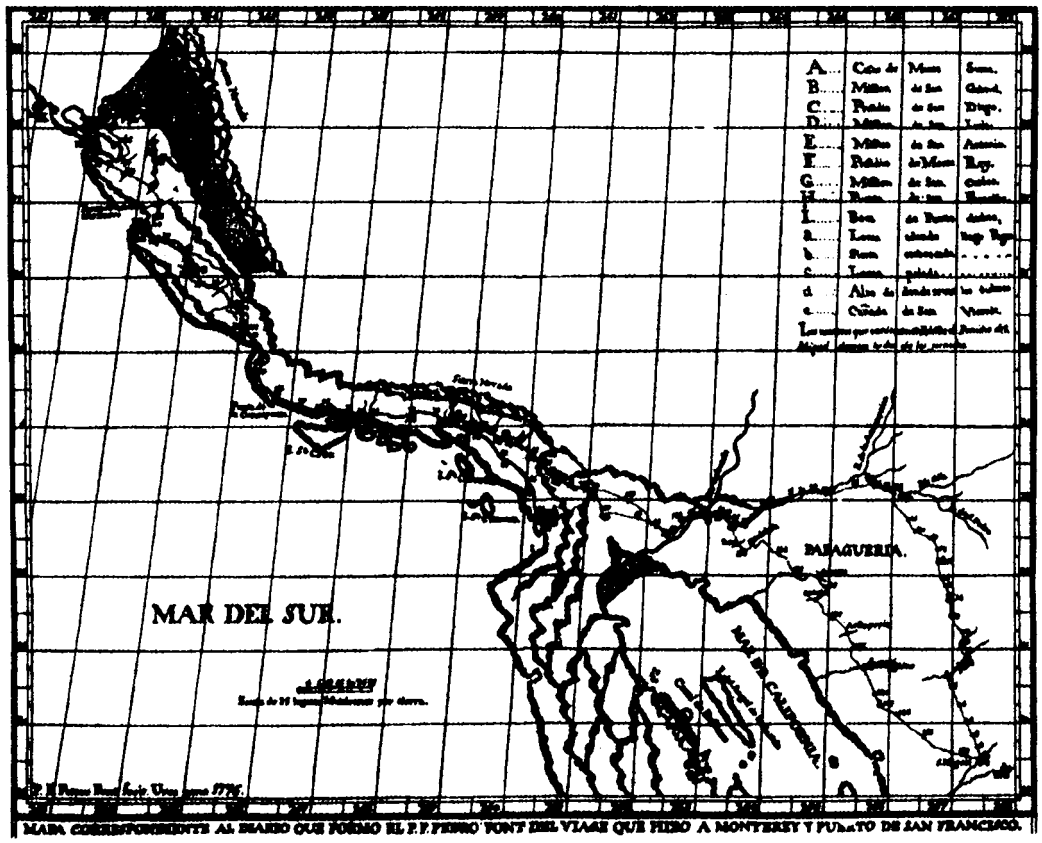

Mapa del viatge de l'expedició d'Anza des de San Miguel (Sonora) a San Francisco.

pongo, y para su mayor inteligencia doy la descripción y explicación siguiente.

La casa grande o palacio de Moctezuma tendrá de fundación unos quinientos años según las historias, y escasas noticias que hay de ello, dan los indios; porque, según parece, esta fundación la hicieron los mexicanos cuando en su transmigración los llevaba el demonio por varias tierras hasta llegar a la tierra prometida de México, y en sus mansiones, que eran largas, formaron población y edificios. El sitio donde se halla esta casa es llano por todas partes y apartado del río Gila como una legua, y las ruinas de las casas que formaban la población se extienden más de una legua para el oriente y demás vientos; y todo este terreno está sembrado de pedazos de ollas, jarros, platos, etc., unos ordinarios y otros pintados de varios colores, blanco, azul, colorado, etc., indicio de que fue población crecida y de distinta gente de los pimas gileños, pues éstos no saben hacer semejante loza. Hicimos exacta inspección del edificio y de su situación, y lo medimos con una lanza por lo pronto, cuya medida reduje después a pies geométricos y a poco más o menos es la siguiente.

Está la casa cuadrilonga y perfectamente a los cuatro vientos cardinales, este, oeste, norte y sur, y alrededor están unas ruinas que indican algún cerco o muralla, que encerraba a la casa y otros edificios, particularmente en las esquinas, en donde parece había alguna fábrica como castillo interior o atalaya, pues en la esquina que cae al sudoeste hay un pedazo en pie con sus divisiones y un alto. La cerca exterior tiene de norte a sur 420 pies y de este a oeste 250. Lo interior de la casa se compone de cinco salas, las tres iguales en medio y una en cada extremo más largas. Las tres salas tienen de norte a sur 26 pies y de este a oeste 10. Las dos salas de los extremos tienen de norte a sur 12 pies y todas son iguales. Las puertas de comunicación tienen de alto 5 pies y de ancho 2 y son quasi iguales todas, excepto las cuatro primeras de las cuatro entradas, que parece que eran otro tanto anchas. Lo grueso de las paredes interiores 4 pies y están bien enjarradas, y de

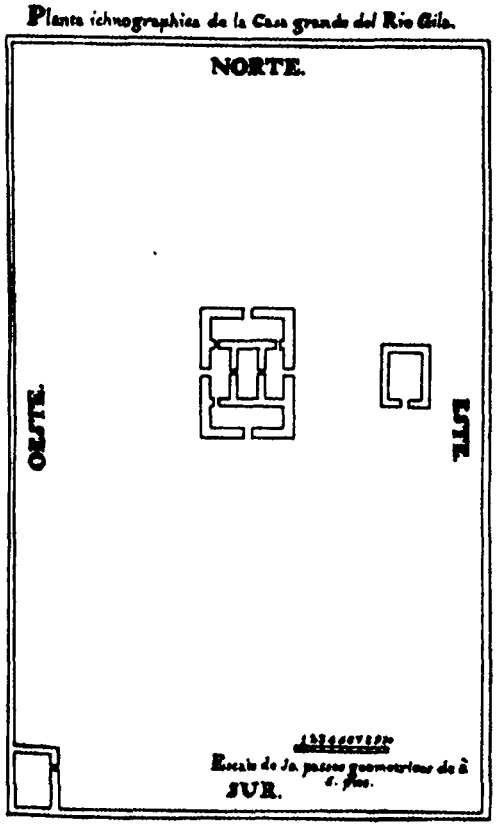

Plànol de la Casa Grande o Palau de Moctezuma, dibuixat pel pare Font.

las exteriores 6 pies. La casa tiene por lo exterior de norte a sur 70 pies y de este a oeste 50. Las paredes están escarpadas por de fuera.

Delante de la puerta oriente, separada de la Casa, hay otra pieza que tiene de norte a sur 26 pies y de este a oeste 18, sin el grueso de las paredes. El maderaje era de pino, por lo que se ve, y la sierra más cercana que tiene pinos dista unas veinte y cinco leguas, y también tiene algo de mezquite. Todo el edificio de tierra y, según las señales, es tapia fabricada con cajones de varios tamaños.

Viene del río y de bien lejos una acequia muy grande con que se socorría de agua la población, y está muy cegada.

Por fin, se conoce que tenía el edificio tres altos, y si es verdad lo que se pudo rastrear de los indios, y por los indicios que se vieron, tenía cuatro, profundizando el piso de la Casa a modo de pieza subterránea.

Para dar luz a las piezas, no se ven más que las puertas y unos agujeros redondos en medio de las paredes que miran al oriente y poniente, y dijeron los indios que por aquellos agujeros (que son algo grandes) miraba el Príncipe, que ellos llaman El Hombre Amargo, el sol cuando salía y se ponía para saludarlo.

No se hallaron rastros de escaleras, por lo que juzgamos que eran de madera y se destruyeron con la quemazón que padeció el edificio por los apaches.

La historia que el gobernador Uturituc nos contó en el camino en su lengua pima, y que nos iba declarando un criado del señor comandante, singular intérprete de esta lengua, es como sigue:

Dijo que en tiempo muy antiguo vino a aquella tierra un hombre, que por su mal genio y duro gobierno se llamaba El Hombre Amargo: que este hombre era viejo y tenía una hija joven, y que vino en su compañía otro hombre joven que no era su pariente ni nada, y que lo casó con su hija, que era, muy linda y él también; y que traía dicho viejo por criado al Viento y al Nublado. Que el viejo empezó a fabricar aquella Casa grande y mandó a su yer-

no que fuese a buscar maderos para techar la casa. Que se fue el joven muy lejos y, como no tenía hacha ni otra cosa con que cortar los árboles, que tardó muchos días y al cabo vino sin traer maderos.

Que el viejo se enojó mucho y le dijo que para nada servía, que vería cómo él traía maderos. Que se fue el viejo muy lejos a una sierra donde hay muchos pinos y que, llamando a Dios que lo ayudase, cortó muchos pinos y trajo muchas maderas para los techos de la Casa. Que cuando este Hombre Amargo vino no había en la tierra árboles ni plantas, y que él trajo de todas semillas y que cogía muy grandes cosechas con los dos criados: el Viento y el Nublado, que le servían.

Que por su mal genio se enojó con los dos criados y los despidió, y que ellos se fueron muy lejos, y como ya no podía hacer cosechas por falta de criados, se comió lo que había cogido y que ya se moría de hambre. Que envió a su yerno a que llamase los dos criados y los trajesen, y que no los pudo encontrar por más que los buscó.

Que entonces fue el viejo a buscarlos y que, habiéndolos encontrado, los trajo otra vez a su servicio, y que con ellos volvió a tener grandes cosechas, y que así prosiguió muchos años en aquella tierra, y que después de mucho tiempo se fueron y que no han sabido más de ellos.

Dijo más: Que después del Viejo vino a aquella tierra un hombre llamado El Bebedor y que se enojó con la gente de allí y que envió mucha agua de modo que toda la tierra se cubrió de agua, y él se fue a una sierra muy alta que desde allí se ve y llaman la Sierra de la Espuma, y que se llevó consigo un perrito y un coyote. (A esa sierra llaman de la espuma porque en el remate de ella, que acaba cortada y acantilada a modo de esquina de baluarte, se ve en lo alto cerca de la cumbre una ceja blanca como de peñasco, la cual sigue igualmente a lo largo de la tierra por un buen trecho, y los indios dicen que aquello es la señal de la espuma del agua, que llegó hasta allí.) Que El Bebedor se estaba arriba y dejó al perro abajo porque le avisara cuando el agua llegase allí, y que cuando el agua llegó a la ceja de la espuma el perro avisó al Bebedor, porque entonces los animales hablaban y que éste lo subió arriba.

Que después de algunos días envió el hombre Bebedor al chuparrosas y al coyote a que le trajesen lodo; que se lo trajeron y del lodo hizo hombres varios, y que unos salieron buenos y otros malos. Que estos hombres se esparcieron por la tierra río arriba y río abajo que al cabo de algún tiempo envió unos hombres de los suyos a ver si los otros hombres de río arriba hablaban; que fueron éstos y que volvieron diciendo que, aunque hablaban, pero que no les habían entendido lo que decían, y que se enojó mucho el hombre bebedor, porque aquellos hombres hablaban sin haberles dado licencias.

Que después envió otros hombres al río abajo a ver los que estaban por allí, y que volvieron diciendo que los habían recibido bien, que hablaban otra lengua, pero que los habían entendido.

Entonces el hombre Bebedor le dijo que aquellos hombres del río abajo eran los hombres buenos, y que éstos eran ellos hasta los opas, con quienes son amigos, y que los otros del río arriba eran los hombres malos y que éstos eran los apaches, de quienes son enemigos.

Dijo también: que una vez se enojó el hombre Bebedor con la gente y que mató a muchos y los convirtió en saguaros, y que por eso hay tantos saguaros en aquella tierra. (Es el saguaro un tronco verde, aguanoso, bastante alto y igualmente redondo y derecho desde el pie hasta la cumbre, con hileras de gruesas espinas de arriba abajo, el cual suele tener dos o tres ramas de la misma hechura que parecen brazos.)

A más de esto dijo: que otra vez se enojó mucho el Bebedor con los hombres y que hizo bajar el sol para quemarlos, y que ya los acababa: que los hombres le pidieron mucho que no les quemase, y que entonces el bebedor dijo que ya no los quemaría, y mandó subir al sol, pero no tanto como estaba antes, y les dijo que lo dejaba más bajo para quemarlos con él si otra vez lo hacían enojar, y que por eso hace tanto calor en aquella tierra en el verano.

Todavía dijo que sabía otras historias, que no las pudo contar porque se acabó el tiempo y quedó en que nos las contaría otro día, pero como nosotros nos reíamos algo de sus cuentos, que él refería con bastante seriedad, después ya no pudimos lograr el que nos refiriese otra cosa, diciendo que no sabía más.

Toda esta relación o historieta he referido con el dialecto, que se ve, por más acomodado al estilo, con que se explican los indios. *

Excés de llibres en català?

ALBERT MANENT

Alguns recordem com, a partir de 1946 i gràcies a la caiguda de Hitler i de Mussolini, van tornar a funcionar en català algunes velles editorials, com Barcino i Millà. La Selecta va fer un altre pas endavant, ja que havia començat el 1943 amb un primer llibre com eren les Obres Completes de Verdaguer però publicades, per indicació de la censura franquista, amb ortografia antifabriana. Aviat van néixer altres editorials com l'Aymà o Raixa i va començar el *boom* dels llibres de bibliòfil en català, dels quals fins al 1962 n'he inventariat 500.

Hi havia benemèrits compradors, generalment petitburgesos o burgesos catalanistes, que compraven tot allò que es publicava en català. En aquell temps era possible perquè les obres en català no passaven d'un centenar l'any. Recordo que per exemple, "La Nostra Revista", d'Avel·lí Artís i Balaguer, ens donava notícies d'aquests pocs llibres, sobretot els literaris, que la censura anava autoritzant a poc a poc. No hi havia pràcticament obres d'investigació ni d'història local. Paral·lelament i almenys durant uns quinze anys, els llibres publicats a l'exili exercien una tasca de suplència dels que no podien sortir a Catalunya, sobretot aquells gèneres com la història, l'assaig, les qüestions polítiques, etcètera.

A partir de 1962 i amb l'anomenada Llei Fraga, que tenia elements liberals i que va permetre alçar totes les restriccions per traduir al català qualsevol obra estrangera, va anar creixent la bibliografia en llengua catalana i van néixer noves editorials, alguna tan potent i significativa com Edicions 62.

Va ésser precisament Edicions 62 l'editorial que va fer no sols molts passos endavant sinó que va trencar motlles. D'ella va sortir la idea de la Gran Enciclopèdia Catalana, que va patir crisis i alts i baixos, però que va acabar essent un negoci. Un cert relaxament de la censura va permetre publicar llibres polítics com "Nosaltres els valencians" de Joan Fuster, "Catalunya dins l'Espanya moderna" de Pierre Vilar, o les "Memòries polítiques" de Claudi Ametlla. A poc a poc el llibre català va anar creixent i va abastar tots els gèneres. També va agafar impuls el llibre infantil, tan necessari per a les joves generacions, i va sortir un esplet d'il·lustradors de gran nivell. Mentrestant s'havien creat algunes distribuïdores de llibre català, com Difusora General, IFAC (que va fer fallida), i l'Arc de Berà, que ha estat de les més importants. Fou el moment també de la creació o de la consolidació, abans de la mort del dictador, de petites editorials com Dalmau, Curial, La Magrana, Llibres del Mall, Ariel, Nova Terra, Estela, etcètera.

Amb la caiguda de la dictadura i el restabliment de les llibertats democràtiques i nacionals hi va haver un gran auge del llibre polític, que després ha anat baixant. Però de tota manera la manca de restriccions de censura i una eufòria incontrolable han fet que el llibre català arribés, durant tot l'any 2000, a més de 7 000 títols publicats, comptant-hi les reedicions. Pensem que, a través de la bibliografia que publicava Lluís Bertran i Pijoan a "La Paraula Cristiana", i puix que no hi posava teatre i alguns opus-

cles, podríem dir que els anys trenta sortien anualment als volts de mil títols, en xifres rodones.

El salt ha estat doncs, imprevist i espectacular. Mentrestant, el Departament de Cultura de la Generalitat va crear, vers el 1982, l'anomenat "suport genèric" que és un ajut a la indústria editorial i que ha consistit en comprar entre dos i tres-cents exemplars de la majoria dels llibres catalans, sempre que tinguessin més de 50 planes i no passessin d'un preu que aleshores es va fixar en 4 000 pessetes. En quedaven doncs exclosos les obres de luxe, de bibliòfil, els grans diccionaris, les obres en sèrie de diversos volums, etcètera. Aquest "suport genèric" no té en compte la qualitat dels llibres sinó que és, insisteixo, un premi a la indústria editorial de Catalunya, que va patir tant durant el franquisme. Ara alguns el posen en qüestió però jo crec que cal defensar-lo perquè és evident que ha permès que es publiquin obres minoritàries, de tiratges entre 1 000 i 1 500 exemplars, que generalment són estudis sobre història, llengua, literatura, ciència. És evident que s'hi han esmunyit obres de baixa qualitat, sobretot en el ram de la creació, però aquest retret no pot ésser excusa per suprimir el "suport genèric", ja que això significaria la no publicació d'alguns centenars d'obres d'estudi i de formació.

Gràcies al *boom* del llibre en català van sorgir editorials potents com Enciclopèdia Catalana i Columna. He sentit dir que aquesta darrera, en els últims anys, publicava un llibre diari.

I ara ha arribat la saturació d'aquest *boom* ja que el nostre mercat, tot i que ha augmentat molt gràcies a la recatalanització i a l'escola en català, no pot absorbir els 7 000 títols anuals que es publiquen, perquè els magatzems vessen, les distribuïdores no arriben a tot arreu, i les llibreries han de tenir les novetats com a màxim un parell de setmanes a la vista. Caldria doncs reduir el nombre de llibres en català i sobretot procurar que no sortissin obres fluixes o dolentes. Però això no es pot fer per decret, encara que tanmateix aquest excés de llibres en la nostra llengua acaba perjudicant-nos. Quina paradoxa! Tot i que ha augmentat, com hem dit, el nombre de lectors, les televisions no afavoreixen la lectura i, en general, el nivell cultural ha baixat. Jo penso que caldria limitar el "suport genèric" a les obres d'investigació i d'estudi, i potser també a la poesia. Un altre gènere en expansió és la història local i comarcal que en vint-i-cinc anys deu haver publicat potser uns 3 000 títols. Hi ha una pruïja en els pobles de tornar a les pròpies arrels a través de la història. Aquestes obres locals no es limiten a historiar la vida general de la població sinó que tenen branques especialitzades: agricultura, demografia, personatges, esglésies, ordinacions, vocabularis locals, etcètera. Les edicions locals troben sobretot el suport econòmic dels ajuntaments i de les diputacions.

Hi ha un altre capítol que són els llibres anomenats institucionals, o sigui aquells que publiquen la Generalitat, les Diputacions, alguns grans ajuntaments, les caixes i els bancs. El mateix s'esdevé al País Valencià i a les Balears. Alguns editors critiquen aquestes edicions perquè els poden fer competència, sobretot en aquelles obres que són comercials i que de vegades aconsegueixen edicions.

Però tot plegat ha portat a una inflació del llibre en català —qui ens ho hagués dit fa trenta anys!— que perjudica la indústria editorial, omple d'excedents els magatzems i en certa manera desorienta els lectors que no poden donar l'abast ni a conèixer només els títols. D'altra banda els diaris d'àmbit català, llevat de l'"Avui", dediquen molt poc espai a les obres interessants en català. Estem doncs davant d'una crisi de creixença, ja que les editorials petites van plegant (sembla que ho ha fet Millà) o van sent absorbides per grans editorials, com és el cas de La Magrana, Pòrtic, La Galera.

Vista la situació, alguns editors petits es pregunten què hi podrien fer les administracions, sobretot per tal que no desapareguin les edicions d'estudis sobre la llengua, la història, la literatura, la ciència, la sociologia, l'agricultura, etcètera, de Catalunya. Una part de la solució podria venir per una reducció de la producció, especialment d'aquelles obres que es paguen els autors, però que fan editorials, i d'altres llibres d'un nivell molt deficient. Però això no es pot imposar per llei sinó que —insisteixo— han de ser els mateixos editors els qui es posin d'acord en una política comuna i concretin què volen de nou de les administracions. *

Lluis Companys i Jover "el president màrtir"*

MANUEL R. GAYA I CANALDA

Va néixer al Terròs, Lleida, el 21 de juny del 1882 i fou el tercer de vuit germans d'una família molt acomodada puix la seva mare era la pubilla d'una baronia. El jove Lluís va fer estudis de segon ensenyament a l'Institut Politècnic de Barcelona i després la carrera de dret a la Universitat. L'any 1900 es va reunir, al Centre Republicà de la Rambla de Canaletes, amb Francesc C. Layret, Josep Ma. España, Mario Aguilar, Laureano Miró, Humbert Torres, i altres, i van crear l'Associació Escolar Republicana. Companys entrà com a passant al despatx del seu oncle Sebastià —que litigava en Dret Administratiu— però no s'hi trobà a gust i posà el seu propi despatx al carrer Mendizàbal. Es va dedicar a defensar els obrers que militaven en algun sindicat i tenien plets amb els burgesos i, com més treballava, més diners perdia, fins que va acabar amb el seu capital. Llavors es va inscriure a Unió Republicana i va començar a escriure articles per al diari "La Publicitat".

L'any 1917 fou nomenat regidor a l'Ajuntament de Barcelona pel Bloc Republicà Autonomista. Aquell mateix any van assassinar a Francesc C. Layret. El 1921 Companys va crear la Unió de Rabassaires de Catalunya.

El 10 de març de 1923 fou assassinat Salvador Seguí (el Noi del Sucre) al carrer de la Cadena de Barcelona, i el 13 de setembre del mateix any el general Primo de Rivera va ser nomenat capità general de Catalunya i després, dictador d'Espanya. L'any 1928 es va formar el Comitè Revolucionari del Partit Republicà Català (amb Sánchez Guerra), presidit per Marcel·lí Domingo, amb el propi Companys, Lluhí i Vallescà, Campalans (de la Unió Socialista), el doctor Tusó (pels comunistes), el doctor Aiguadé (d'Estat Català), i Massoni i Roger (de la CNT.)

L'estiu del 1930 es va signar el Manifest d'Intel·ligència Republicana —el Pacte de San Sebastián— entre catalans i espanyols: van acordar que l'estat espanyol no seria una República Federal però Catalunya recobraria les seves llibertats i la seva autonomia. El febrer de 1931 va néixer Esquerra Republicana de Catalunya amb la participació principal de Francesc Macià, Lluís Companys, Marcel·lí Domingo, Lluhí i Vallescà, Humbert Torres, i Jaume Aiguadé. Finalment, el 14 d'abril del mateix 1931 i com a resultat d'unes eleccions municipals a tot l'estat espanyol, es va declarar la República Espanyola i Companys fou nomenat governador civil de Catalunya. El 8 de maig del 1932, Companys va passar a ser Cap de la Minoria d'Esquerra Republicana de Catalunya al parlament espanyol.

El 14 de desembre de 1932, i una vegada aprovat l'Estatut de Catalunya, Companys fou designat President del Parlament de Catalunya. El 12 de juny del 1933 va ésser nomenat Ministre de Marina en el govern de la República Espanyola, i va durar en aquest càrrec tres mesos menys un dia.

* Conferència sustentada a l'Orfeó Català de Mèxic. el 18 d'octubre del 2000.

El mateix 1933 hi va haver eleccions per diputats a Corts i van guanyar els partits de dretes a tot l'estat espanyol. I el dia de Nadal d'aquell any va morir el President de la Generalitat, Francesc Macià i Llussà. Llavors, el primer de gener del 1934, el Parlament de Catalunya va elegir a Lluís Companys com a President de la Generalitat de Catalunya. Dues setmanes després, el 14 de gener, els partits d'esquerra varen obtenir ún triomf definitiu en les eleccions municipals.

El 22 de febrer de 1934 el Parlament de Catalunya va votar i aprovar la "Llei de Contractes de Conreu", amb el vot en contra del partit "La Lliga Regionalista". Molt aviat l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre —que depenia de La Lliga Regionalista— va denunciar aquesta llei al govern espanyol i va sol·licitar l'anulació davant el Tribunal de Garanties que, sense pensar-hi massa, va anular la llei que havia aprovat el Parlament de Catalunya. Davant aquest fet inaudit, la minoria d'Esquerra Republicana de Catalunya a les Corts, va abandonar el Parlament Espanyol. Finalment el govern de Madrid va modificar i acceptar la llei però llavors ja no es va complir per part del Govern de la Generalitat.

Manuel Bravo Montero
(Memorias Inéditas)
Capitán de la Guardia Civil y testigo acusador contra Companys en el Consejo de Guerra.

Hemos de hacer constar que somos completamente, y lo fuimos, enemigos de la política del señor Companys. Él era catalanista, nosotros españolistas; él era catalán, nosotros madrileños; pero hemos de decir que la muerte del señor Companys fue gloriosa, fue ejemplar; fue una equivocación. Podemos afirmar que en todo momento estuvo sereno, tranquilo, que no hizo ningún gesto dramático ni teatral; que murió de cara a la posteridad, a la historia, por sus ideales y por Catalunya. Ante tan sublime heroísmo, nosotros, sus enemigos políticos y personales, tenemos que descubrirnos, rezarle una oración católica y rendirle homenaje de pleitesía, de admiración y de respeto.

Durant mesos la tensió entre el govern espanyol i la Generalitat de Catalunya anava en augment, amb insults constants per part de Madrid i una gran tibantor en les relacions. El govern Samper va dimitir i Lerroux va fer un nou govern, amb tres ministres de la C.E.D.A. La reacció popular no es va fer esperar i es va declarar vaga general a Sevilla, Madrid, València i Badajoz. A Astúries la situació era gravíssima i a Barcelona l'Aliança Obrera va acordar anar a la vaga general a tot Catalunya. Aleshores, a les vuit i deu minuts del vespre del 6 d'octubre de 1934, el President Lluís Companys va aparèixer al balcó de la Generalitat i va proclamar l'Estat Català dins de la República Federal Espanyola. A continuació va proposar instaurar a Catalunya el govern provisional d'aquesta nova república. Cal assenyalar que en tot l'estat espanyol no va haver-hi un altre aixecament semblant, més que a Astúries.

Companys va comunicar aquesta decisió al president de la república i va demanar al general Batet, Cap de la Quarta Divisió de l'exèrcit, que es posés a les seves ordres. Aquest va demanar una hora per contestar. La resposta va ésser la publicació d'un ban declarant l'estat de guerra. Sembla que aquesta mesura fou ordenada des de Madrid abans que Companys fes la proclamació de l'Estat Català. A les deu de la nit una bateria d'artilleria i una companyia d'infanteria del Regiment número deu van començar la lluita, a la Plaça de Sant Jaume, contra els Mossos d'Esquadra que manava el coronel Peres Farràs, i al Centre de Dependents i Palau de la Governació contra la policia lleial a la Generalitat, sota les ordres de Josep Dencàs. La lluita va durar tota la nit. Finalment, a la matinada del 7 d'octubre, i en vista que l'aixecament no havia tingut la resposta popular esperada, el President Companys va fer una proclama al poble català, anunciant la rendició i donant per acabada la lluita.

La conseqüència fou que el President Companys, els seus Consellers, el President del Parlament de Catalunya, l'Alcalde i els Regidors de l'Ajuntament de Barcelona, el coronel Peres Farràs i els seus Mossos d'Esquadra, i molts diputats al Parlament de Catalunya, foren empresonats i conduïts, alguns, al vaixell "Uruguay" que era al port de Barcelona. El President Companys va declarar que assumia tota la responsabilitat dels fets. El general Pozas va instruir el sumari i "El Tercio" va ocupar la ciutat de Barcelona, instal·lant-se al Palau de la Generalitat i a l'edifici del Parlament. De seguida començaren els primers Consells de Guerra als mi-

litars que s'havien mantingut lleials al Govern de la Generalitat i al President Companys.

Per altra banda a Astúries va haver-hi una repressió terrible, a càrrec de "El Tercio" i els "Regulares" portats de l'Àfrica.

Continuant amb els atacs a Catalunya, el 2 de gener del 1935, Alejandro Lerroux va suspendre l'Estatut i va designar un governador general per a Catalunya. Després van començar els Consells de Guerra al President Companys, als seus Consellers, i als demés càrrecs del Govern Català i del Parlament de Catalunya. Companys va nomenar a l'advocat Angel Osorio i Gallardo com el seu defensor, junt amb Augusto Barcia, Luis Jiménez de Asúa i Mariano Ruiz Funes. El 17 de maig va començar la vista i el 6 de juny van dictar la sentència: 30 anys de reclusió major, inhabilitació i pagament dels costos del judici. Els senyors Esteve, Gassol, Barrera i Mestres, van anar a parar al Penal de Cartagena, mentre que Lluís Companys, Comorera i Lluhí van ser tancats al Penal del Puerto de Santa María.

Extracte del testament hològraf de Lluís Companys

A tots els qui m'han agraviat perdono; a tots els qui hagi pogut agraviar demano perdó. Si he de morir moriré serenament. No queda tampoc en mi ni l'ombra d'un rancor. Donaré gràcies a Déu que m'hagi procurat una mort tan bella pels ideals. Ell ha volgut aquest dest, i li dic encara la gratitud d'aquesta plàcidesa i serenitat que m'omple al pensar en la mort, que veig atansar-se sense temor. La nova pelitesa no podia esperar una fi més digna. Per Catalunya i el que representa de pau, justícia i amor!

I varen arribar les eleccions generals arreu d'Espanya, el 16 de febrer del 1936, amb el gran triomf del Front Popular. Lluís Companys, que encapçalava la llista per Barcelona, obtingué 262 000 sufragis, mentre que els partits de dreta plegats —Lliga Regionalista, Radicals i C.E.D.A.— només van arribar a 150 000. El cap del govern espanyol, Portela Valladares, va renunciar i Manuel Azaña el va substituir. El primer que va fer fou indultar a Companys junt amb els seus Consellers i tots els qui estaven condemnats pels fets del 6 d'octubre del 1934. Així, enmig d'una explosió de joia a Catalunya, el 21 de febrer del 1936 el Govern de la Generalitat va sortir dels penals espanyols i van ser rebuts com a herois pel poble català. El 29 de febrer el Parlament Català va ratificar el nomenament de Lluís Companys com a President de la Generalitat.

Però a partir del gran triomf del Front Popular es va manifestar la intolerància feixista i es va començar a preparar la rebel·lió de l'exèrcit espanyol contra el govern de la República. De tots són coneguts els esdeveniments, lluites, assassinats i convulsions socials d'aquells mesos, fins arribar a l'aixecament del 19 de juliol. A Barcelona fou controlada i vençuda la insurrecció després d'intensos combats, amb la lleialtat de la Guàrdia Civil, de la Guàrdia d'Assalt i d'una part de l'exèrcit. Endemés hi va haver la gran participació obrera —anarquistes de la C.N.T. i altres— que van assaltar la caserna d'artilleria de Drassanes i que van lluitar per tot Barcelona. El general Goded, cap de la insurrecció, es va rendir al Govern de la Generalitat. De moment el sindicat C.N.T i el partit F.A.I. tenien les armes i el President Companys va haver de pactar amb els anarquistes.

Llavors va començar la llarga guerra dita civil a tot l'estat espanyol. Per Catalunya el més important era el front d'Aragó i cap allà es van dirigir les milícies de voluntaris, que s'agrupaven d'acord amb el partit polític al qual pertanyien.

I mentre al front els milicians demanaven més armes per lluitar contra els exèrcits franquistes, que eren ajudats amb una allau de material de guerra que els enviaven els governs feixistes d'Alemanya i d'Itàlia, a Barcelona, del 3 al 7 de maig del 1937, hi va haver els vergonyosos "Fets de Maig" en què els comunistes del P.S.U.C. van lluitar amb tota mena d'armes contra els anarquistes de la C.N.T. i de la F.A.I. i contra els comunistes del P.O.U.M. de tendència trotskista. El Govern de la Generalitat no va tenir els medis per aturar aquell desastre i van haver de venir forces del govern de Madrid per restablir l'ordre i la governabilitat a la ciutat de Barcelona.

Per altra banda, durant tota la guerra però principalment al començament, tant el President Companys com Ventura Gassol i Josep Ma. Espanya, varen salvar moltes vides de polítics, industrials, bisbes i religiosos en general. Així mateix, indultaren alguns militars que havien estat condemnats a mort.

Mentrestant hi havia dificultats i problemes constants en les relacions entre el Govern de la Generalitat i el govern de l'estat espanyol. El govern català va aprovar la colectivització de les indústries i la municipalització de la vivenda, principalment a la ciutat de Barcelona. Finalment, i degut a la retirada paulatina dels exèrcits de la República, el dia primer de març del 1938 el govern espanyol es va instal·lar a Barcelona.

Després va venir la famosa batalla de l'Ebre amb la desfeta de l'exèrcit republicà i la pèrdua de 30 000 homes. A partir d'aquell moment la retirada no es va poder parar i el 23 de gener del 1939 el President Companys va sortir de Barcelona amb Josep Andreu, que era president de l'Audiència i Tribunal de Casació. Varen anar primer al castell de Montsolís i després passaren a França. El 26 de gener del 1939, Barcelona fou ocupada per les tropes feixistes.

Una vegada a l'exili, Companys residí a Boule les Pins, a La Loire, i a la Bretanya, per estar a la vora del seu fill que patia una malaltia mental i havia estat des del 1936 a Suïssa i després a la ciutat de Brussel·les.

Un any i mig després d'haver entrat a França com a exiliat polític, el 13 d'agost de 1940, Companys fou detingut per la policia alemanya i portat primer a la Ville Caroline on el tingueren una setmana. Després fou traslladat a la presó de La Santé, a París, junt amb el seu nebot F.C. Ballester.

El posterior trasllat de Companys, de París a Madrid, va ser conseqüència d'una ordre de l'estat espanyol del 2 de juliol, que va rebre La Santé el 26 d'agost. Aquesta ordre va passar per l'ambaixada franquista a París i era signada pel Comte de Mayalde, director general de seguretat a Madrid. Deia el comunicat que Companys havia de ser lliurat al senyor Urraca, "para su conducción a Madrid".

El viatge s'inicià el 27 d'agost i acabà el 29 a les deu de la nit, quan Companys fou tancat al calabós número 11 de la Direcció General de Seguretat de Madrid. En total va estar quinze dies incomunicat i més d'un mes sense poder canviar-se de roba. El 17 de setembre va sofrir el primer interrogatori i l'endemà, a les cinc de la tarda, un capità de la Guàrdia Civil que es deia José González Rodríguez el va interrogar per segona vegada.

El 3 d'octubre va ser traslladat a Barcelona, a la "Jefatura Superior de Policía" i d'allà va ser conduït a la presó del Castell de Montjuïch.

El Consell de Guerra Sumaríssim "por el delito de rebelión militar" (quina mofa!) es va iniciar el mateix dia amb el Procediment número 23468. Segons la instrucció de la causa els testimonis de càrrec citats foren: Carlos Trias, Pedro Armenteros, José Tapies Mestres, Antonio Fernandez Argüelles, Joaquin Ma. Balcells, Manuel Bravo Montero, Buenaventura Sánchez Cañete. No hi havia cap testimoni de defensa. El 7 d'octubre el jutge militar va dictar l'ordre de processament.

El 9 d'octubre la causa va passar al fiscal militar. Lluís Companys no va acceptar un advocat defensor militar perquè va adduir que si el jutjaven per ser President de la Generalitat, llavors l'únic que tenia autoritat sobre ell era el Parlament de Catalunya. De tota manera li fou designat un defensor d'ofici que fou el capità d'artilleria Ramón de Colubí, que va actuar d'una manera honesta, noble i professional, qualitats que el propi President Companys va reconèixer amb gratitud.

Varen fixar la data del 14 d'octubre per la vista de la causa, al castell de Montjuïch i a les deu del matí. El judici es féu en el més complet secret. L'entrada del President Companys a la sala va causar gran expectació a les 150 persones que hi havia, la majoria militars i policies, i uns pocs periodistes molt escollits. El President, molt serè, vestia de gris amb corbata blanca, sabates de lona blanca i amb el mocador blanc de quatre puntes a la butxaca de l'americana.

El fiscal el va acusar del delicte de "adhesión a la rebelión militar" i va demanar de seguida la pena de mort. El defensor va declarar que ell mateix havia participat a l'alçament del 19 de juliol del 1936 a Barcelona i va presentar Companys com l'home que, essent President de la Generalitat i malgrat el buit de poder que es vivia en aquells dies a tot el territori català, va aconseguir salvar la vida a més de 300 persones —militars i civils— que havien participat en l'alçament militar i que havien estat condemnats a mort pels tribunals republicans. Va demanar que s'apliqués al processat l'article 228,2 del Codi de Justícia Militar, per tal d'imposar-li una pena de 20 anys i un dia de reclusió.

El president del tribunal preguntà a Companys si tenia alguna cosa a declarar i el President amb veu serena i ferma va dir que no volia comentar els miserables informes sobre la seva vida privada i, davant

de la suposició que seria condemnat a mort, digué al tribunal: "Ustedes no tienen la culpa de mi muerte". Després es declarà totalment responsable de la seva actuació pública com President de la Generalitat de Catalunya i, encara més, va assumir plena responsabilitat per l'actuació de tots els seus col·laboradors, d'abans, durant i després de la guerra.

El Consell de Guerra va acabar a les 11 del matí del mateix dia 14 d'octubre, de manera que no va durar ni una hora. El Tribunal va dictar tot seguit la sentència que condemnava a mort al President Lluís Companys, però va impedir-se la difusió d'aquesta sentència que, després de ser examinada per l'auditor de guerra, fou enviada al capità general de la quarta regió militar, per la seva aprovació. El general Ortega, cap d'aquesta regió, va aprovar-la el mateix dia i ordenà l'execució immediata, sense possibilitat de demanda de commutació. Cal aclarir que per una ordre circular del 26 de gener de 1940, s'obviava el precepte "enterado" de Franco, puix a totes les persones que havien estat membres de governs, diputats, governadors i altres càrrecs de l'administració republicana, els quedava negada la possibilitat de "elevar al jefe del estado la solicitud de conmutación de la pena de muerte por la de reclusión perpetua".

El jutge i el secretari informaren el President de la sentència de mort i ordenaren la seva entrada en capella. Companys els va escoltar sense immutar-se i no va fer més comentari que demanar un sacerdot caputxí, cosa que no li fou concedida. En el seu lloc varen assistir-lo un sacerdot castrense i un de jesuíta, amb els quals confessà, combregà i va ajudar a la missa.

El 15 d'octubre de 1940, dia de Santa Teresa, el President va ésser conduït al Fossar de Santa Eulàlia. Obria la marxa un soldat amb una gran creu. Seguien altres dos soldats, després el President Companys acompanyat dels dos sacerdots i del defensor. A continuació el jutge militar, el governador del castell i algunes persones no identificades. Tancava la marxa un piquet de la Guàrdia Civil i, en mig d'un silenci impressionant, arribaren al fossar. Companys s'acomiadà del defensor, dels sacerdots i d'alguns acompanyants.

El piquet d'execució era format per soldats d'infanteria manats per un tinent provisional. El President rebutjà que li embenéssin els ulls i el poséssin d'esquena al piquet. I abans de caure, abatut per les bales, cridà amb força i fermesa "Per Catalunya!". Eren les 6:30 del matí. L'acta de defunció certifica que el President de la Generalitat de Catalunya va morir "por hemorragia interna traumática". La notícia de la seva mort va saltar censures, amenaces i silencis i, a poc a poc, es va conèixer la seva execució arreu del món.

S'havia consumat l'assassinat de l'únic President democràtic per part del totalitarisme, atropellant les lleis internacionals en matèria d'asil polític. S'havia comès un crim d'estat, tal com assenyala l'historiador Josep Ma. Solé i Sabaté. L'expedient original de la causa No. 23.468 instruida i closa el mes d'octubre de 1940 contra Luís Companys i Jover, President de la Generalitat de Catalunya de 1934 a 1939, està dipositat a la seu del Tribunal Militar Territorial Tercer de Barcelona. *

FONTS CONSULTADES

Vida y sacrificio de Companys, d'Angel Ossorio y Gallardo.
Vida i mort de Lluís Companys, de Josep M. Poblet.
Consell de guerra i condemna a mort de Lluís Companys, President de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, Generalitat de Catalunya, octubre de 1999. Edició facsímil amb introducció de Josep M. Soler y Sabaté.

El President no és mort

El nostre company del Casal, Joan A. Forès i Jané, ens ha fet arribar el poema, atribuït a Ventura Gassol, que glossa tota la significació passada i present del nostre President de la Generalitat —assassinat per l'exèrcit espanyol i franquista, el 15 d'octubre del 1940, al Castell de Montjuïch— Lluís Companys i Jover.

El President no és mort.
No mor l'alosa ni el gra de blat ni el roserer florit.
Digueu tan sols que el President reposa
En els braços materns, amorosit.

El President no és mort.
La mort seria cosa dels homes sense arrels en
l'infinit.
Digueu tan sols que té la boca closa
i la cançó de l'herba sobre el pit.

No digueu que ell és mort.
La mort seria perdre's en el no-res
i aquell que un dia, acaronà la pàtria amb els peus
nus
i es féu pols amb la terra que l'aferra,
no podem dir que és mort.
Ell s'ha fet terra
i aquesta terra ets tu i ets tu i ets tu.

La proesa de la Lluïsa

LAIA OLIVARES SOLINA I SERGI MARTÍNEZ CASALS

Una vegada hi havia una nena que es deia Lluïsa. Com gairebé totes les nenes i nens anava a l'escola on aprenia de lletres i de números. A la Lluïsa, unes matèries li agradaven més que les altres però hi havia una en especial que li donava molts maldecaps. Tan difícil la trobava que sovint se n'anava a dormir sense haver solucionat els deures. La Lluïsa estava molt trista per tot això, però el que no sabia llavors és que estava molt proper el moment de mirar les coses amb uns altres ulls ni tampoc podia endevinar el meravellós viatge que viuria.

Un dia d'aquells empipadors que havia de resoldre un problema molt llarg, va adormissar-se damunt la taula amb una pila d'incògnites que no sabia per on començar a resoldre. Com s'adormí entre núvols de tempesta fent-se un munt de preguntes, va somniar d'una manera tan viscuda que era realment com si estigués succeint aquell viatge increïble que tot seguit us explicaré.

La Lluïsa caminava per un camí de sorra com els del parc on havia anat a jugar de més petita. Era un dia lluminós, assolellat. Veia com avançaven els seus peus de la mateixa manera que moltes altres vegades els havia vist quan passejava mirant el terra tot buscant pedretes o branquillons per agafar i ensenyar-los als pares. Aquest cop però, no hi veia res més que la sorra ocre i fina.

Sense adonar-se'n, va arribar a un edifici de marbre amb una entrada de fusta fosca. Era altíssim i ample; era tan alt, que per molt amunt que mirés, no podia veure el final, ja que la dura façana arribava a confondre's amb el cel eteri, allà on la vista es perdia. Restà uns segons observant el bonic espectacle i en baixar la vista va trobar que les portes eren obertes, com si la convidessin a entrar. La Lluïsa sempre havia estat una persona prudent, però en aquell moment no dubtà, la seva curiositat l'empenyia cap endins.

S'introduí en un enorme palau buit que la fascinà; ni un moble, ni una finestra, ni tan sols una petita aranyeta, res, buidor. Igual que la façana, tot era de marbre, un marbre ple de vetes que deixà la Lluïsa bocabadada perquè ella mai no havia vist res de tan monumental. En la solitud, a banda i banda de la gran sala de l'entrada, hi havia dos majestuosos rellotges que conversaven: —Tic-tac, tic-tac; tic-tac, tic-tac. Arreu i sorprenentment, la llum era clara i l'ambient fresc i d'ombres suaus. Passet a passet, tot girant al seu voltant, va travessar aquella estança i un passadís fins arribar a una cambra on...

S'obria una sortida a un porxo de fusta blanca com els que la Lluïsa havia vist a les pel·lícules. —"Que bé, tenir-ne un en el meu somni." —pensà. Davant del porxo s'estenia un gran jardí geomètricament disposat al qual es baixava per unes escales de fràgils esglaons. La Lluïsa continuà avançant per aquells esglaons que semblaven de vidre fins a endinsar-se en el jardí. —"Oh! quanta verdor."— Va exclamar, sorpresa de no veure ni un pal elèctric, ni un cable.

Feia poc que passejava entre l'ordenada vegetació, quan va sentir una música llunyana, una melodia

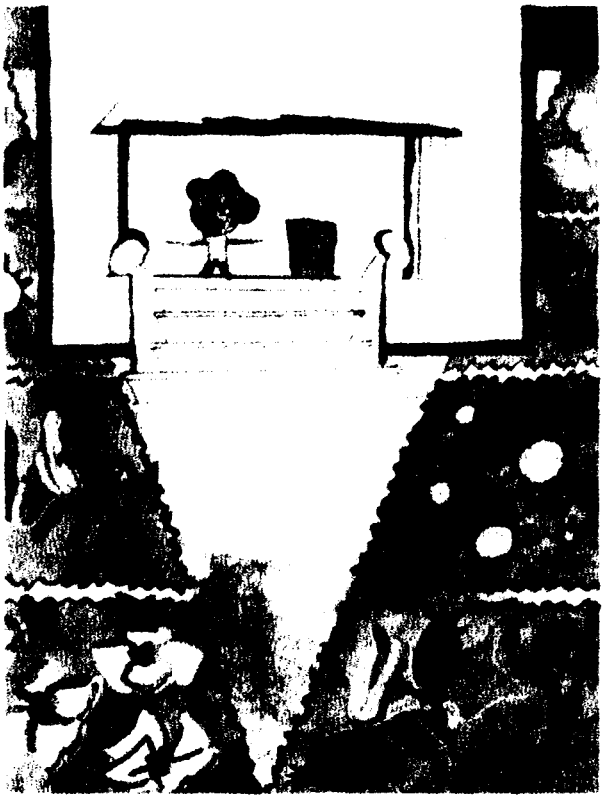

monòtona i baixa, a mesura que s'apropava la va reconèixer: era aigua que fluïa. Efectivament, era un riu d'abundant cabal; l'aigua baixava serena i continuadament cap avall. També va trobar, surant al marge del corrent de l'aigua , una barca estranyament immòbil, sense lligams ni rems. De forma natural, com si tot hagués estat previst, la Lluïsa hi va pujar.

Aquella barca la conduí al bell mig del riu per després deixar-se arrossegar pel corrent. La Lluïsa es recolzà deixant caure una mà dins de l'aigua que, tèrbola i grisenca, no deixava endevinar-hi res al fons. Envoltada d'aquella mena de mar, es preguntava quin seria el seu destí. A cada riba podia albirar una filera de retorçadíssimes oliveres de secs troncs antics, escolpits cap al cel amb esforç espiral. Les seves nervadures fibroses, en ascendir, es convertien en serps que abraçaven les branques. Serps llefiscoses, brillants, de color carmí i roig anglès.

Entretinguda en la contemplació de tan estranya circumstància, ja va pensar que aquell passeig no acabaria mai, però llavors, sorpresa, va veure que el riu s'endinsava en la terra; davant seu hi havia un turó que semblava empassar-se l'aigua tal i com arribava; era com si la terra es begués ella mateixa.

Damunt del turó, dempeus i immòbil, una persona coberta de foscor l'esperava tot allargant la mà.

—"Qui és aquesta figura? què vol? per què m'espera i què em demana?" L'aparició amoïnava la Lluïsa i l'omplia d'incertesa.

Potser hauria pogut fugir, potser podia haver-se llançat a l'aigua i nedar en contrasentit, però tot i que hauria evitat trobar-se en aquella situació, no hauria arribat enlloc perquè el corrent del riu l'impedia tornar enrera. Llavors aquella sinistre presència que la intimidava, va parlar: —"Mostra'm allò que saps, digue'm el que vols aconseguir."

La Lluïsa de seguida va pensar en el complicat problema de l'escola que tant la bloquejava, i aixecant les espatlles, amb angoixa, contestà: —"No sé què vols." Va respondre tot negant amb el cap nerviosament i amb la boca oberta mentre les seves mans s'arrapaven l'una a l'altra. Sentí molta vergonya, però no sabia què respondre.

En pronunciar aquesta negació, l'aigua del riu s'aixecà convertint-se en un mar tempestuós. La

Lluïsa es va veure arrossegada per les gegantines onades, i va sentir-se com engolida cap a la profunditat, i quan ja començava a empassar molta aigua i era a punt d'ofegar-se, tornava a surar per després d'haver aspirat una desesperada alenada d'aire, tornar a ser arrossegada a gran velocitat, llargues distàncies. Les onades colpejaven com agulles la seva pell, o l'aixafaven o l'elevaven cap al cel nocturn i, un altre cop, tornava a ser engolida al fons.

El seu cos, cansat de bandejar contra aquella imparable massa enbogida, s'havia convertit en una peça rígida, estava immobilitzat i per molt que s'esforcés, no podia moure'l. Gairebé rendida i esgotada, va voler cridar auxili a aquells que l'estimaven, però en forçar la seva panxeta debilitada, només va aconseguir que sortís un impuls mut del seu coll. Era inútil; havia perdut el control i ja no tenia decisió.

Sense poder fer front a la tempesta, intentava nedar i només aconseguia ser arrosegada. Abatuda, les imatges i veus quotidianes vingueren com un alè d'esperança, si més no, a fer-li companyia. Recordà una alegre cançó que li cantaven quan era més petita encara. Amb aquella cançó havia après els noms de les parts del seu cos, amb els seus pares, germans i amics; sentia la veu del grup cantant: —"En Joan petit quan balla, balla balla balla, en Joan petit quan balla, balla amb el dit; amb el dit, dit, dit..."

En sentir-ho, concentrar-se en el seu ditet va resultar fàcil; ho repetí i repetí, cada cop amb més intensitat i, de sobte, amb naturalitat, l'humil ditet es mogué, i fou el precursor dels altres petits ditets que s'arreplegaren tots en un sol puny que s'aixecà impulsat pel seu recuperat braç.

La veu de poderosa potència brollà de la seva boca pujant des dels seus pulmons fins a l'espai. Ara sí! Havia vençut.

Quan despertà, l'envaïa una agradable sensació de seguretat i una renovada visió dels seus problemes. Ara sabia que només havia de començar pel ditet i no intentar solucionar les coses a l'engròs. Estava vivint una glòria solitària i momentània i es digué a ella mateixa: —"Avui, he fet una proesa."*

Los volcanes del Anáhuac en la época colonial*

PABLO SOLER FROST

No está de más decir que México es una nación profunda. Como las calderas de los volcanes o los tiros de las minas y de las pozas, siempre puede uno bajar un poco más, escarbar un substrato más profundo, herirse al buscar lo que hay más adentro. Casi como aquella sima "where Alph, the sacred river, ran / through caverns measureless to man..."[1] País de volcanes, de grutas, de temblores. Lo que aquí ocurre el Himno Nacional lo dice admirablemente: "...y retiemble en sus centros la tierra."

México es una tierra extraña. Este país es la tierra de una "honda mitología de dioses muertos",[2] como escribió el poeta argentino Jorge Luis Borges. País, o nación, de alguna manera bendecido y sustentado por, en primer lugar, la Virgen de Guadalupe, y antes pudo decirse que por Quetzalcóatl (y sobre si es o no es santo Tomás), y nación herida: las tradiciones indígenas refieren el gran engaño de Tezcatlipoca a Quetzalcóatl. Y su posterior dominio.

Mariano Picón Salas, el escritor venezolano, consigna su escalofrío entre la tierra que ganó Tezcatlipoca: "¿No era toda la tierra azteca, coronada de volcanes humeantes, de pirámides con grandes frisos de serpientes... un auténtico y estremecedor país del Apocalipsis?[3]" Y principales fueron sus montes, que de eso hablaremos hoy, de los más grandes y principales de esta tierra del Anáhuac.

Escalar una montaña era, hasta hace setecientos u ochocientos años, algo imposible e irrealizable; nadie podía desear acometer una empresa así, por espantable. La montaña era un lugar sagrado. Es decir, un lugar nimbado de temor y de temblor; el lugar donde Dios elegía manifestarse; un lugar de numinosa ultranaturalidad, por no usar el término sobrenaturalidad, muy manido, y por ende, "erosionado". Y esto puede verse tanto en la cosmología indígena como en la revelación cristiana. Hay que pensar tan sólo en cómo Cristo muere en el Gólgota para entender que, como escribe el sabio alemán Ernst Jünger, "Cristo es el hombre; la cruz, nuestro destino; el Gólgota, la montaña".

Fray Diego Durán arroja luz: "El principal intento de reverenciar estos cerros y de hacer oraciones y plegarias en ellos no era el objeto último hacerlos al cerro, ni tampoco hemos de entender que los tenían por dioses ni los adoraban como a tales, su intento a más se extendía que era pedir desde aquel cerro al Todopoderoso Señor de lo criado y al Señor por quien vivían que son los tres epítetos con que estos indios clamaban y pedían tranquilidad de los tiempos..."

Era por ello que un cerro no se subía, si no era para realizar un acto en un espacio sagrado, un acto para el cuál habían de despojarse de toda profanidad.

*Conferencia sustentada en el Antiguo Oratorio de San Felipe Neri, hoy Biblioteca "Sebastián Lerdo de Tejada" de la Secretaría de Hacienda, el día 14 de febrero de 2001.

[1] Samuel Taylor Coleridge, "Kublai Khan": "...donde Alfeo, el río sagrado, corre, por cavernas que el hombre no puede medir".

[2] Jorge Luis Borges, "México".

[3] Mariano Picón-Salas, *Gusto de México*, México, Porrúa y Obregón, 1952, 98pp.

Vista del Popocatépetl desde Puebla, óleo sobre cartulina de Julieta Sarmiento [Foto: Agustín Estrada]

Una de las primeras escaladas profanas, la reseña Karl Vossler; es la ascensión de Petrarca, y la liga con que fue en Italia, "donde el individuo adquirió conciencia del valor de su personalidad... Hasta en el ocio y en retiro mismo pretende mantenerse activo el hombre del Renacimiento [para] enriquecer su yo...Gradualmente va transformándose la ermita de lugar sombrío y con horror al mundo en alta atalaya, desde la cual, si no se domina el mundo, no se le niega ya. El solitario educado humanísticamente contempla el mundo"; y así narra Jacob Burckhardt el vago deseo de Petrarca de una gran visión panorámica, al agudizarse con "la lectura casual de un pasaje de Livio sobre la ascensión al monte Haemo del rey Filipo, el enemigo de los romanos, lectura que le decide al fin. Piensa que lo que no ha sido deshonra para un rey venerable puede *disculparse* en un joven como él. Escalar un monte, sin ningún designio práctico determinado, era algo inaudito para las gentes que lo rodeaban; no podía pues esperar que lo acompañasen amigos o conocidos. Petrarca llevó consigo a su hermano más joven y, desde el último descanso, se hizo acompañar además por un campesino. Ya en pleno monte, un pastor les aconsejó que se volviesen; hacía cincuenta años —decía— que él había intentado lo mismo y tuvo que arrepentirse de ello, pues sólo consiguió volver a su casa con el cuerpo molido y la ropa desgarrada. No obstante, ellos continuaron su ascensión con indecibles fatigas, hasta que vieron flotar las nubes a sus pies, hasta alcanzar la cumbre. Inútil sería aguardar una descripción del panorama que desde allí contemplan y no porque el poeta sea insensible, sino justamente por todo lo contrario: porque queda anonadado ante lo grandioso de aquella visión ...y vuelve la mirada, nostálgica, en dirección de Italia; abre un librito que entonces llevaba siempre consigo: las *Confesiones* de san Agustín. Y sus ojos tropiezan con el siguiente pasaje de la parte décima: "Y van allá los hombres y admiran las altas montañas y las vastas ondas marinas y el curso rugiente de los ríos y el océano y el camino de los astros y en esta contemplación se olvidan de sí mismos." Su hermano, a quien lee en voz alta estas palabras, no puede comprender por qué, después de leerlas, cierra el libro y permanece en silencio."

Azorín en su libro *El paisaje de España visto por los españoles* (1923) escribe que el sentido estético de la naturaleza en occidente es algo completamente moderno. "Hace dos , tres siglos, había parajes en las campiñas, o en las montañas, que inspiraban sensaciones de horror hacia ciertas abruptas montañas... Uno de los libros de Mariana, verbigracia, fue escrito, según nos dice el autor, en las montañas de Ávila, *una de cuyas cumbres presentaba un aspecto horrible por las rocas que la coronaban (rupibus horridum).*" Así escribe Íñigo López de Mendoza, marqués de Santillana, en su

"Defunssión de don Enrique de Villena", siguiendo a Dante:

> Me vi todo solo al pie de un collado
> selvático, espesso, lexano a poblado,
> agreste, desierto, e tan espantable.

Esto es todavía el siglo XV; para el XVI esta perspectiva cambia. La expedición de Cortés es viva prueba de ello: entre todos los sucesos portentosos de esos tiempos quisiera relatarles la narración del ascenso al Popocatépetl, gloria ígnea y nevada de México. Es Bernal Díaz del Castillo quien da cuenta de ella: "y un capitán de los nuestros que se decía Diego de Ordaz tomóle codicia de ir a ver qué cosa era y demandó licencia a nuestro general para subir en él, cual licencia le dio y aun de hecho le mandó. Y llevó consigo dos de nuestros soldados y ciertos indios principales de Guaxocingo; y los principales que consigo llevaba poníanle temor con decirle que luego que estuviese a medio camino del Popocatepeque, que así llamaban a aquel volcán, no podría sufrir el temblor de tierra y llamas y piedras y cenizas que de él sale y que ellos no se atreverían a subir más allá de donde tienen sus *cúes* de ídolos que llaman los *teules* del Popocatepeque.

"Y todavía Diego de Ordaz con sus dos compañeros fue en camino hasta llegar arriba y los indios que iban en su compañía se le quedaron en lo bajo ...y parecer ser, según dijo después Ordaz y los dos soldados, que al subir comenzó el volcán a echar grandes llamaradas de fuego y piedras medio quemadas y livianas, y mucha ceniza, y que temblaba toda aquella sierra y montaña adonde está el volcán ...y que subieron hasta la boca, que era muy redonda y ancha.....y que desde allí se parecía la gran ciudad de México y toda la laguna y todos los pueblos que están en ella poblados. Y está este volcán de México obra de doce o trece leguas. Y después de bien visto, muy gozoso Ordaz y admirado de haber visto a México y sus ciudades, volvió a Tlaxcala con sus compañeros." Luego, en 1520 y en 1522 los soldados de Cortés hicieron nuevas ascensiones con objeto de recolectar azufre para fabricar pólvora. Se decía que este azufre no contenía ni fierro ni arsénico, siendo el mejor para la pólvora. Para los hombres de Cortés, en la montaña ya no hay ese "algo" que aún espantaba a los tlaxcaltecas, para quienes las cimas seguían conservando su carácter numinoso (Ordaz, es verdad, "codicia" subir, pero es Cortés quien se lo ordena; Cortés, propagandista nato, que seguro estimó el alcance de la proeza de su capitán en el ánimo de sus nuevos aliados del Senado de Tlaxcala). Este cerro es el que hoy aún humea. Fray Diego Durán escribe, acerca del volcán Popocatépetl: "El cerro Popocatzin, que en nuestra lengua quiere decir el cerro humeador, a todos nos es notorio ser el volcán a quien vemos echar humo visiblemente dos y tres veces al día y muchas veces juntamente llamas de fuego, especialmente a prima noche, como muchos las han visto. Lo cual afirman así españoles como indios ser cosa muy común el echar lumbres, de lo cual dan noticia los pueblos comarcanos y cercanos a este cerro. El cual se divisa de muchas leguas por ser tan alto como es, donde han probado de subir algunas personas por curiosidad de ver aquella chimenea por donde sale aquel humo, así religiosos como seglares, e imposibilitados y contenidos de la resistencia que han hallado se han vuelto sin efecto de su pretensión." (Durán, *Historia de las Indias de Nueva España*, II, XCVI, "De la solemnidad que los indios hacían al volcán debajo de este nombre Popocatzin, que quiere decir el humeador..."). Y enseguida:

"A este cerro reverenciaban los indios antiguamente por ser el más principal de todos los cerros, especialmente todos los que vivían alrededor de él y en sus faldas, la cual tierra cierto, así en temple como de todo lo que se pueda desear, es la mejor de la tierra. Y así, con ser sus faldas tan ásperas de quebradas y cerros y tierra asperísima, están los cerros y quebradas pobladísimas de gente por las ricas aguas que de este volcán salen y por la fertilidad grande que de maíz alrededor de él se coge y frutas de Castilla que mientras más llegadas a él más tempranas y sabrosas se dan, no olvidando el hermoso y abundante trigo que en sus altos y laderas se coge. Por lo cual los indios le tenían más devoción y le hacían más honra, haciéndole muy ordinarios y continuos sacrificios y ofrendas sin la fiesta particular que cada año le hacían, la cual fiesta se llamaba *Tepeilhuitl*, que quiere decir fiesta de cerros" (Durán, *Historia de las Indias de Nueva España*, II, XCVI). Por cierto que fray Diego Durán no cree que nadie haya logrado subir; dice, por ejemplo que "de un poblador antiguo oí contar todo lo que de potencia pudo para

Vista del Iztacíhuatl desde Puebla, óleo sobre cartulina de Julieta Sarmiento [Foto: Agustín Estrada]

subir a este volcán, de lo cual tuvo mucho apetito y deseo..." pero no lo logró a causa del humo que lo dejó ciego. Y dice de otro un "muy porfiado santero que vivía en la Trinidad... de querer subir a este volcán, y lo porfió tres y cuatro veces y nunca lo consiguió, de lo cual he oído decir que había llegado a morir. Por lo cual, concluye el fraile, me he persuadido a morir sin ir a verlo y aun también a que lo han visto y lo verán pocos, si no fuere alguna bruja o un nigromántico".

No fue sino en 1803 cuando el barón de Humboldt, desde el rancho de Tlamacas, hizo por primera vez el cálculo de la altitud del pico, que evaluó en 5 400 metros.

La otra idea importante de la montaña, y con esto acaba esta plática, es la idea de la peregrinación. Así queda claro en la ascensión de Dante y de Virgilio cantada en la *Divina Comedia*, sobre todo en una frase que Virgilio pronuncia al iniciar su tránsito por el Purgatorio:

> *E Virgilio rispuose: "Voi credete*
> *Forse che siamo esperti d'esto loco;*
> *Ma noi siam peregrin come voi sète".*

Es decir, que aunque creas que somos expertos en estos lugares, no somos sino peregrinos, como tú mismo. El camino es temporal, en primer lugar. Nuestra vida es un caminar; la vida entera es una peregrinación: esta idea, de la alondra de san Anselmo a los cantares aztecas, por citar ejemplos de dos culturas muy distintas pero que habían llegado a la misma conclusión, es una de las ideas más importantes del devenir humano.[4]

En efecto, un cambio profundo acontece en el alma de Dante, y de cualquiera, al iniciar su viaje. Dante lo inicia en "el medio del camino de su vida". Para transformarse, para purificarse. "Solamente la humildad —escribe Antonio Gómez Robledo— puede favorecer y estimular esta metamorfosis." Humildad necesaria, creo yo, para entender este país, estos volcanes, cuya hondura a veces se nos escapa. *

[4] La *Divina Comedia*, según el alemán Romano Guardini, "trata acerca de una peregrinación, que el poeta, en un momento determinado de su vida, emprende por los reinos eternos, y que lo lleva a un nuevo amanecer de su propia existencia". Puesto que al caminar, y sentir frío, y padecer hambre y sed, nos tornamos más humildes, y nos vamos preparando para recibir con gratitud cualquier gracia que hallemos, por pequeña que sea, en el camino.

COL·LECCIÓ "SOM I SEREM"

Ensenyes nacionals de Catalunya

per

Lluís Domènech i Montaner

Edició facsímil, amb un pròleg de Martí de Riquer, de l'edició de 1936 avui introbable: obra amb més de dues-centes il·lustracions acolorides a mà. Llegendes, tradicions i història dels signes nacionals catalans: les barres de la Casa Reial de Barcelona, la bandera, l'escut, els emblemes reials i la creu de Sant Jordi. El pròleg de Martí de Riquer actualitza l'obra de Domènech i Montaner.

NOVETAT
Col·lecció "Som i serem", núm. 8
PVP 11.000 ptes.
+ 750 ptes. per despeses de tramesa
278 pàgines

Venda per correu: Apartat 2800. 08080 Barcelona

Llibreries de la Generalitat:
Rambla dels Estudis, 118, Barcelona
Gran Via de Jaume I, 38, Girona
Rambla d'Aragó, 43, Lleida
Serrano, 1, Madrid

Generalitat de Catalunya

Reflejos del edificio histórico

FDO. FRANCESC TORRENS GAYA*

INTRODUCCIÓN

Existe una arquitectura que es la expresión de una época, o dicho en otras palabras, la que representa o aglutina las condiciones políticas, religiosas, económicas y culturales de los pueblos. Creo que sin grandes dificultades podemos englobar en esta definición desde los restos micénicos —para dar un ejemplo— pasando por el gótico, el barroco, toda la colección de estilos con el prefijo "neo", y el modernismo, hasta llegar a la época moderna con el racionalismo, el expresionismo, la reconstrucción de las ciudades en la postguerra y en general hasta nuestros días en que más que nunca el edificio o cualquier conjunto toman aspectos que son un fiel reflejo de su medio.

Cabe señalar que el edificio que se considerará histórico en un futuro, nace en el presente por unas determinadas necesidades, sean ciertas o no, y su evolución a los diferentes usos a través del tiempo irá alterando su composición o forma inicial. Hay un paso del tiempo-sociedad, o en algunos casos en el mismo momento de terminar la obra, que deja su impronta en el edificio y se descubren en él unos valores, unas características, que serán puestas de manifiesto y desencadenarán una serie de medidas, algunas de las cuales serán para proteger el monumento o edificio histórico de la mano del hombre. Lo cual no deja de ser paradójico a nivel conceptual: Lo que crea el ser humano para su uso y disfrute debe protegerse de él mismo para conservarlo. En el uso de mi ente, de mi entorno, muchas de mis acciones son destructivas.

¿Y qué pasa con los edificios del pasado? Nunca se había hablado y legislado tanto sobre la conservación del Patrimonio como en las dos últimas décadas, con lo cual uno debería creer que hay una toma de conciencia de su importancia y respeto, y una actuación en consecuencia. Pero no es así. El Patrimonio Histórico sigue siendo objeto de especulación y de una utilización hasta límites insospechados.

A partir de la década de los setenta, que quizá debiera considerarse como una época indefinida, o como se ha llamado aquí de *transición*, se produce el inicio de la caída de los sistemas totalitarios substituidos por el dominio o sujeción económica del capitalismo, cada vez más fuerte. El viento de la libertad arrincona conceptos o sistemas tradicionales, sean aprovechables o no, para buscar respuestas a preguntas formuladas en silencio durante muchos años. Lejos ya del tutelaje son tantas las posibilidades, que en una primera fase conducen al desconcierto y desorden porque todo es cuestionable. Se personaliza el entorno individual y paradójicamente, si nos dejan, el de los demás. Debe pasar mucho tiempo antes de que encontremos respuestas, formas, símbolos o viejas raíces que equilibren y den forma y orden a un tipo cultural que hoy por hoy se caracteriza, según Gilles Lipovetsky *en un culto al presente y un dominio por el consumo y los medios*

*Arquitecto técnico y master en técnicas de rehabilitación de edificios y monumentos antiguos.

de comunicación, estructurado según la lógica de la seducción y lo efímero, en la que *el patrimonio es sometido a los imperativos de la seducción, del espectáculo y de la comunicación. El patrimonio pasa a ser uno de los sectores de la "ingeniería cultural" y del "marketing urbano".*

LA TOMA DE CONCIENCIA O EL INICIO DEL RECONOCIMIENTO

Como ustedes saben bien, la valoración de lo que quedaba de la arquitectura del pasado no ha sido ni unánime en cuanto a la opinión de los "expertos" ni tampoco en el tiempo, y así cabe marcar como punto de partida el siglo XIX, cuando en Francia los escritores Mérimée y Víctor Hugo trasmiten su admiración e inquietudes por el gótico al arquitecto e historiador Viollet-le-Duc (1814-1879), y en Inglaterra el crítico de arte John Ruskin (1819-1900) plantea los requisitos previos que debe poseer la buena arquitectura (sinceridad en el tratamiento de los materiales, belleza de las formas materiales, la vida que tenían los materiales hechos a mano y no a máquina, el sentido de la realización profesional de los artesanos...) y el arquitecto Pugin (1812-1852) critica la arquitectura contemporánea de su país por la falta de adaptación al medio geográfico e histórico, ensalzando en cambio la arquitectura gótica. En su libro "The true priciples" dice que las reglas para diseñar son: *que en un edificio no haya nada que no sea necesario y que no haya nada que no sea verdadero.* Todo ello da como resultado dos conceptos distintos a la hora de conservar los restos del pasado: Para Viollet-le-Duc es necesario reconstruir e incluso reinterpretar las partes nunca construidas del monumento y, al mismo tiempo, sacar las partes añadidas de otras épocas para lograr su unidad original y estilística, referidas naturalmente al gótico. Para Ruskin en cambio los monumentos no deben restaurarse, aunque defiende su conservación. Por último debe añadirse los que querían y quieren reconstruir, con arquitectura actual, los monumentos y tejidos urbanos. Son diferentes criterios que siguen vigentes con un carácter más o menos estilístico o historicista.

En Alemania y concretamente la catedral de Colonia, es a partir del Congreso de Viena (1815) —que incorpora la ciudad al reino de Prusia— y después del Concordato de 1821, cuando se inicia en 1823 la continuación de las obras, con un fuerte sentimiento de conciencia nacional y de autonomía cultural que moralmente les obliga a terminar la catedral. Es preciso puntualizar que mucho antes fue la catedral de Estrasburgo el símbolo del alma alemana, quizá porque Goethe en 1773 determinó que el arte gótico era un arte alemán ("La Catedral" de Alain Ewrlande-Brandenburg), pero Joseph Görres en 1814 desplazó este sentimiento hacía la inacabada catedral de Colonia, como símbolo de liberación frente al dominio napoleónico. Vemos pues que el significado que adquiere el edificio histórico no es ya meramente artístico por un estilo revalorizado, sino que se aprovecha la ocasión para dotarlo de valores unificadores y de identidad cultural propia.

Si por breves momentos nos referimos al románico, su apreciación fue mucho más tarde que la del gótico. Recordemos que Víctor Hugo trató las diferencias que existían entre las iglesias románicas y góticas, ensalzando las segundas y diciendo de las primeras que son *sombrías, misteriosas, bajas y como aplastadas por el medio punto* ("la Catedral" de Alain Ewrlande-Brandenburg). Fue en el siglo XIX cuando el arqueólogo Carlos de Gerville dio el nombre de románica a la arquitectura religiosa de los siglos V al X suponiendo que era una inspiración de la arquitectura romana, y posteriormente se acotó a los siglos XI al XII.

Permítanme que me refiera a nuestro país tomando como ejemplo la obra de Gaudí y en concreto la Sagrada Familia que ha sido y sigue siendo en algunos puntos tan polémica como siempre. Pero además se ha necesitado que el Japón mostrase su aprecio y admiración por ella para despertar en nosotros un sentimiento parecido y poco a poco extenderlo al resto de las obras modernistas aunque, eso sí, con reticencias. ¿Cómo explicar la falta de una conservación en las partes originales del templo construidas por Gaudí dónde las pátinas de suciedad, las costras y fisuras amenazan buena parte de las esculturas? ¿No puede destinarse una pequeña parte del dinero que se emplea en la continuación del templo para proteger lo que hoy es único y original? ¿O cabe preguntarse si la parte nueva ha entrado en conflicto con la parte original, me-

diante criterios o valoraciones equivocadas, cómo la famosa polémica contra Subirachs hace ya algunos años?

Es aplicable el dicho de que *nadie es profeta en su tierra*, que el reconocimiento muchas veces viene del exterior y además existe una actitud preocupante. Parece notarse cierta molestia en la coexistencia de lo nuevo con lo viejo, de que exista algo valorado y reconocido al lado de lo que se continúa, interpreta o inventa, cómo si le quitase importancia. Esta falta de generosidad con el pasado, por llamarla de algún modo, la he notado en visitas a edificios históricos con un cambio de uso, algunos de ellos admirablemente resuelto. Durante el recorrido las explicaciones dadas por los guías o responsables del edificio procuraban soslayar el uso original, los inicios y su historia. Realmente muy lamentable.

En realidad, cómo dice Joan Sureda en el prólogo del libro de Henri Focillon "La escultura románica", *la historia del arte se asienta en las aportaciones de unos pocos hombres que nacieron a lo largo del último tercio del siglo XIX.*

FACTORES DE ALTERACIÓN

Dentro de los numerosos factores a tener en cuenta para iniciar cualquier acción de protección o conservación del patrimonio, se ha incorporado de manera absoluta y decisiva la voluntad política y, como todos sabemos, para cualquier decisión y desgraciadamente sea del tipo que sea, lo más importante es la rentabilidad económica. En cumplimiento de este concepto, que es considerado condición imprescindible para el éxito, se cambia el uso, se substituye lo insubstituible creando caricaturas y el edificio histórico se convierte en un hito más para el turismo de masas. Los otros aspectos como son su estado de conservación, su memoria histórica, su valor estilístico, ambiental, tipológico de la época y del uso inicial —si es que se ha conservado— y otros múltiples aspectos, son considerados secundarios. Muchas veces el técnico no puede ni opinar y se convierte en el mero ejecutor de la voluntad política, cuando ésta interviene en las áreas técnicas de desarrollo o ejecución.

A los tres criterios del tipo de actuación expresados en el apartado anterior, hay que sumar la del técnico que utiliza para su promoción o para desarrollar sus ideas, el edificio histórico. El crear arquitectura en una conservación es una falta total de respeto y una pérdida irreparable, y en una rehabilitación que implica cambio de uso, la mayoría de las veces es a costa de perder parte o ambientes del mismo, para lograr unos fines que distorsionan los restos que han llegado hasta nosotros y que deberíamos conservar celosamente.

Otro aspecto a tener en cuenta son las clasificaciones por categorías y los catálogos de edificios que merecen una protección y consecuentemente tienen una limitación. Lo que hoy se prohibe, mañana se desclasifica invalidando las razones originarias y creando otros conceptos que justifiquen la modificación. Cabe manifestar la poca consistencia de los argumentos y la falta de rigor en su cumplimiento una vez aprobados.

Los intereses económicos y presión que se ejerce para utilizar o modificar no sólo edificios históricos sino parajes, jardines, solares, etc., es cada día más fuerte y quizá debiera considerarse que las decisiones que signifiquen la pérdida o alteración de nuestro patrimonio no deberían estar en manos de unos pocos.

El cumplimiento de las normativas existentes para las nuevas edificaciones es aplicado también a las antiguas, especialmente en los cambios de uso. Es evidente que deben actualizarse una serie de instalaciones y necesidades básicas para su uso pero con una legislación propia y flexible, que permita toda la imaginación, paciencia y cuidado del técnico, al ser actuaciones aplicadas a casos muy concretos y que deben ser lo más discretas posible. Debe recordarse que en la concepción original de muchos edificios, ya fuesen civiles o religiosos, el arquitecto no podía contemplar la servidumbre de las instalaciones al no existir, ni tampoco las de la seguridad y menos las higiénicas que en todo caso eran muy precarias respecto a las necesidades actuales.

Si a este conjunto de alteraciones que se acostumbran a llamar antrópicas añadimos la contaminación ambiental cada vez más elevada que acelera la patología del edificio y su propio envejecimiento, tenemos cerrado el ciclo de los factores de alteración en el que —repito— aparece como causa dominante y originaria el ser humano.

EL OLVIDO DE LAS RAZONES

Recordando una vez más a Lipovetzky en su artículo "Cultura de la conservación y su sociedad postmoderna", dice, *lo que en el siglo XIX se conocía como el recogimiento en el tiempo y en el silencio, ahora ha cedido el puesto al hipermercado cultural, a las tiendas, a las masas de visitantes...*

Personalmente nunca me ha convencido la frase de que *para conservar un edificio debe mantenerse en actividad* empleada como axioma y utilizada para justificar la mayoría de cambios de uso, con las modificaciones que comporta, olvidando las reacciones negativas que en breve aparecerán y las pérdidas del conjunto original en el edificio intervenido. Si los cuidados que se dan al edificio habitado se diesen en menor grado a los que se encuentran cerrados, no existiría ningún problema. En todo caso habría que analizar sus necesidades, que son mínimas. Otra posibilidad sería mantener su uso original o que su cambio se adaptase a las peculiaridades de cada edificio con las alteraciones funcionales mínimas.

¿No es posible considerar al igual que la existencia de un arco de triunfo romano que se contempla y admira, que el edificio histórico pueda ser contemplado, visitado y admirado por lo que fue y por lo que aún es? ¿No es esto suficiente? ¿Cuántas veces al visitar un edificio histórico encuentras una exposición de pintura o cualquier otra cosa que impide la visión estética de su interior? ¿Por qué pedir más que la propia razón de ser o de existir? ¿Nos molesta quizá encontrarnos con algo al que las prisas y frenesí no han afectado?

Se sacan los objetos de su lugar de origen y se crean nuevos museos. Parece que hemos perdido la capacidad de conservar y proteger en nuestra casa, en nuestras iglesias, en nuestro entorno, la belleza. Que para disfrutarla se deba ir a un lugar concreto del que cada vez es más difícil aislarse para la contemplación, dado el número de obras, y entonces como solución ampliamos, reformamos para conseguir una mayor capacidad, con una falta de respeto al edificio, que acaba convertido en una nevera museística.

Se especula con el arte, se encarece y acaba siendo de una minoría muy selecta en su cuenta corriente. El gusto debe ir acompañado de una buena cartera. No se facilita el acceso de la población a disfrutar de la creación y de la posesión de algo original, por pequeño y sencillo que sea. Ni tan siquiera les preguntan su opinión sobre sus monumentos tradicionales, aunque de esta población provenga la mayoría de individuos que poseen la capacidad de comprender, descubrir y trasmitir los valores culturales y crear los objetos de arte, o en todo caso de sentir como propio el pasado. Es decir su legado cultural como eje de referencia presente y futura.

EL PROYECTO DE INVESTIGACIÓN

La utilización del edificio histórico debe ir acompañada del respeto que cualquier obra de arte merece, sabiendo además que tiene infinitos puntos de vista y, consecuentemente, de difícil unanimidad. Debe aceptarse que siempre existe y existirá la polémica porque, repito, es inherente al concepto de obra de arte.

La propuesta del Proyecto de Investigación, que determine sus valores, su estado de conservación y las diferentes propuestas de la intervención, definiendo el uso idóneo del mismo, aporta la documentación necesaria y los datos suficientes del razonamiento lógico y científico para tomar decisiones que sin ninguna duda afectarán al edificio histórico o monumento. Es aconsejable que no sea redactado por las partes interesadas o que deban ejecutar el proyecto de obra. Deben ser grupos pluridisciplinares (de acuerdo con lo que vaya *mostrando* el edificio) en su mayoría de la Universidad o Institutos de Investigación, que comprendan la Geología, la Biología, la Química, la Arquitectura, la Arqueología, la Historia, la Ingeniería, las Bellas Artes, Restauradores, Filósofos, etc., que con su diversificación de técnicas sean capaces, con toda la subjetividad del sentimiento hacia el pasado y la objetividad de las técnicas de investigación, de marcar las pautas de conservación y puedan también ejercer un control sobre la aplicación y resultados de los productos o técnicas empleadas durante la ejecución de los trabajos y, posteriormente, el seguimiento y evolución del edificio.

La posibilidad de plantear una planificación de investigación en un edificio, con garantía de continuación, sólo puede darse —en razón de los costos y posibilidades técnicas— a las Universidades o Institutos Técnicos, al proporcionar la docencia en estos temas a los estudiantes. Con lo cual mejorará la

preparación profesional, la transmisión a las generaciones futuras del legado patrimonial y la documentación de las diferentes intervenciones.

Cuando un monumento o un edificio histórico posee un Proyecto de Investigación hay que tratar que no se alejen de él los que redacten el proyecto de ejecución o arquitectónico porque, si lo hacen, disminuirá el respeto y fidelidad al monumento y aumentarán los valores que se pierden. De esta manera y sea por unas razones o por otras, cada año nos iremos empobreciendo.

CONCLUSIÓN

La restauración, la conservación y la rehabilitación, son acciones que deben llevarse a cabo con humildad y sentimiento, para poder establecer un diálogo de comprensión y respeto con el edificio. No deben ser acciones unitarias o personalistas sino de equipo, en las que la investigación de su estado, de sus valores, y la definición de su uso son esenciales, así como la coordinación, no únicamente en la fase de investigación sino también en la de ejecución.

No debe permitirse que cualquier aspecto del edificio prime sobre los demás en razón del carácter o la autoridad de alguno de los profesionales que intervengan, sino de lo que exige el propio edificio por existir en él, o con los suficientes indicios que permitan recuperarlo. Por poner un ejemplo, ni la arqueología es más importante que la arquitectura ni la historia o los materiales o su ambiente o entorno. Nada debe sobresalir a costa de los otros. Son valores presentes y acotables en el monumento, de los que no se debe prescindir. La mayoría de las veces su pérdida es irrecuperable.

Únicamente así, al terminar las obras la gente podrá decir, *no sé que han hecho porque lo veo igual.* Entonces, sólo entonces, sabremos verdaderamente lo que es el éxito de una buena intervención. *

Vilafranca del Penedès, 25 enero 2000

Records del meu avi Tísner

ALEXIS PI-SUÑER ARTÍS

Jo ja tenia la impressió que aquella fascinació meva per la ciutat de Barcelona havia de respondre a alguna raó més forta que el seu clima, la seva ebullició i la seva màgia. Fa un parell de mesos he descobert que sobre aquestes i tantes altres raons, el meu amor per la ciutat condal tenia nom i cognoms: els meus avis Tísner i Lluïsa, que l'any dos mil se'ls ha emportat, però no tan lluny.

Cenillés és, quan no hi ha boira, constantment vigilat per la façana oest de la immensa paret de roca i gel que es diu, només, Cadí. Senyorial muntanya que, entre tantes d'altres, és utilitzada pels catalans per presumir davant propis i estranys de la riquesa natural del seu país.

A Cenillés els meus avis van decidir ésser per sempre testimonis de la grandesa de la Cerdanya i dels seus habitants o, com també podria dir-se, de Catalunya i el seu poble.

Hi havien estat ja abans d'exiliar-se, però no junts sinó cada un pel seu costat i en situacions ben diferents. L'àvia ho va conèixer quan venia de França amb la seva mare. Va quedar enamorada d'aquell paradís, una vall banyada pel sol i amb deus persistents d'aigües tèbies, just al peu del capriciós i inclement Pirineu. L'avi, en canvi, va conèixer Cenillés en plena guerra, quan va haver d'establir estratègies militars des del cor de la Cerdanya. Per obligació va recórrer tota la comarca i va aprofitar la grandesa del paisatge per fer-ho millor.

Quan varen tornar a Catalunya, després de vint-i-sis anys d'exili, els van parlar d'un paradís d'aigües termals al peu del Pirineu. Però una arribada complicada a Barcelona va ésser la causa que el turisme rural passés a segona o tercera prioritat i que deixessin la Cerdanya per a més endavant. Molts anys després hi varen anar. Van prendre una jornada llarga gaudint de les aigües guaridores i de l'esplendor del paisatge. I no va ésser, sembla, fins el segon o tercer dia, després d'una passejada i un bon esmorzar, que van decidir, Tísner i Lluïsa, demanar a aquelles comarques el permís per a establir-hi el seu descans etern. El permís els fou concedit i ara hi reposen, comentant la tranquil·litat amb què núvols i neu vesteixen i embelleixen unes roques com mai no se'n han vist.

Dins els encara mortals ens ha quedat el record d'aquesta parella tan fabulosa. De l'àvia ens ha quedat el cor ple d'amor i de tendresa. Era la marona de tots. Saviesa era la seva bandera, comprensió el seu caràcter. Què més es pot dir? Sí, que era una enamorada de Sitges i de Pedralbes.

De l'avi un munt de records. Caràcter i simpatia li eren naturals. Tenia com a prioritat, a més de portar i difondre el catalanisme, fer palesa cada dia la dolcesa i genialitat del sentit de l'humor de la gent catalana. Va tenir una "vespa" que encara és a la família. Un tros de "vespa", diria jo, plena d'accesoris i mantinguda amb tanta cura com les seves sabates. Hom diria que els productors del film Quadrophenia es van inspirar en ella per equipar l'esquadró motoritzat. Amb aquella "vespa", quan jo tenia quatre o cinc anys, vaig conèixer el camí al Zoo de Barcelo-

na, assegut davant de l'avi i agafat al manillar. L'any 1985 me la vaig emportar a Menorca i li vaig fer tants quilòmetres com vaig poder. Érem bessons la "vespa" i jo, tots dos de l'any 1967.

Quan va venir a passar una temporada a Cuernavaca, no va quedar cap cosí o nen sense aprendre a fer servir l'aquarel·la o sense fer un tomb en bicicleta, amb l'avi al darrera.

Vam passar un estiu complet a Arenys de Mar i ens va ensenyar un joc que ens va prendre, als cosins i germans, gairebé tot l'agost. Es tractava de construir imponents presons amb fitxes de dòmino, al voltant d'un formiguer, i cada cop que alguna formigueta aconseguia escapar era premiada amb un o dos granets de sucre. Endemés ens va ensenyar, als més grans, a fer servir la canya de pescar i, per si encara sembla poc, a mi em va inculcar l'interès pels escacs.

Dels escacs, dues anècdotes. Quan va venir a Mèxic el mestre Capablanca va oferir un joc de simultànees on l'avi va poder anar, acompanyant un amic seu que tenia l'honor de seure davant d'un dels vint taulers. Quan Capablanca li va fotre la "dama" a l'amic, l'avi li va dir: torna-la a posar, segur que amb tants taulers ni se'n recordarà. Així ho van fer. Al cap d'una estona va tornar a passar el mestre, no va dir res i ells es pensaven que havien triomfat. Però després d'uns quants moviments una posició forçada va provocar que altre cop se'ls mengessin la "dama" i llavors el senyor Capablanca la va agafar i se la va embutxacar. L'altra anècdota: aquell dia que em vaig llevar inspirat i vaig arribar al punt en què tenia guanyada la partida davant de l'avi. Aleshores va fer caure el seu cafè sobre el tauler i li va fer tanta ràbia que em va dir que se li'n havia anat la concentració i que no hi havia manera que recordés l'estratègia. Tant millor per a mi mateix perquè així tot va quedar com havia d'ésser.

La meva sorpresa quan vaig anar a veure en Jacobo Zabludovski per proposar-li l'organització d'un homenatge a l'avi i, tan sols entrar al seu despatx em va dir: "Fíjese joven, el mejor recuerdo que tengo de la oficina de Bucareli es esta acuarela de su abuelo que tengo detrás de mi silla".

La primera cambra fotogràfica que vaig tenir me la va donar ell quan vaig anar a Grècia. No cal dir que són les diapositives més ben assolides de la meva vida.

La més important crítica que mai he rebut del meu ofici va ser de l'avi, jugant a les carícies amb un dels meus llums de fusta durant tot un sopar, sense parar de dir que de veritat no feia falta mirar-los, fent al·lusió a la seva ceguesa. Deia que la àptica (coneixement pel tacte) feia la feina. En vida teva, avi estimat.

Personalment, l'única cosa que em va confondre fou el fet que, darrerament, quan es referia a la meva filla, la seva primera besnéta, que es diu Sofia, ell l'anomenava Sònia. M'ha quedat el dubte de si era per alguna llacuna senil o per una raó política que no em va voler reclamar, puix que jo li vaig ben exposar que vàrem decidir posar-li aquest nom gràcies a l'encantadora nena del llibre de Jostein Gaarder.

Gràcies Martí, per donar-me l'oportunitat de publicar aquests records. Podria seguir escrivint moltes més anècdotes i situacions com aquestes però això millor ho deixem a ell que era especialista i que ja ho va posar en negre sobre blanc. Només et demano que m'ajudis a complir l'última voluntat de l'avi, que era traduir el Popol Vuh al català. *

Tepoztlán, 14 gener 2001

Vocables indígenes americans

MARTÍ SOLER-VINYES

CINQUENA ENTREGA

CEIBA

Inexplicablement no incorporat aquest vocable en el diccionari de l'Institut. En el de Labèrnia es llegeix: "Arbre d'Índies molt alt i coput, fa unes tavelles molt grans, amples i plenes d'una llana de la qual s'acostumen a fer mocadors, matalassos i coixins, però malsans per la massa ardència de la llana. D'ell se'n treuen tots els recaptes d'escriure."

El vocable, probablement, és taí. Els espanyols, quan el descobriment d'Amèrica, quedaren impressionats per la seva majestuositat i, en una ceiba, segons tradició, amarrà un dels caps de corda de la "Santa María", quan Colom desembarcà a la Dominicana. Avui, per tal de conservar-la, està prácticament reconstruïda amb ciment. A mesura que es desprenien fragments de l'arbre mort, eren substituïts amb ciment.

Degut a la mida extraordinària del tronc de la ceiba, els indígenes en feien, i en fan encara avui, canoes. La seva fusta també s'usa per a la indústria. En van parlar força els primers cronistes. A Mèxic té altres noms i, entre ells, el de *árbol del algodón*.

Sobre l'origen de la paraula taïna —origen discutit—, hi ha com a raó principal aquesta afirmació del P. Bartolomé de las Casas: "Unos árboles que los indios de esta isla llaman *ceybas*, la *y* letra luenga."

En alemany *ceibawolle*, en italià *ceiba*, en anglès *ceiba*, etc.

L'arbre era tan important i estimat a Amèrica, que els maies pintaven el paradís (probablement per influència de Landa) sense dolor ni sofriment. Hi hauria bon menjar, begudes, i allà creixeria la ceiba (per a ells *yaxche*) —arbre sagrat dels maies—, sota del qual podrien reposar eternament.

Santamaría escriu que "la etimología taína, con ser la más aceptada, es dudosa" i cita a Las Casas (la frase que dóna Miquel i Vergés), a Armas (*Orígenes del lenguaje criollo*, p. 17): "Pero hay que advertir que *seiba* es palabra árabe ...*Seiba*. De *zeba*, un alga marina. La hoja del árbol, que es estrecha y larga como la del alga, le hizo dar este nombre", a Macías (*Dicc. cub.*), a Becerra (*Por la ruta de la Atlántida*), quan diu: "...se comprende la frase de [Francisco] Hernández, al hablar de la seiba: '*pochotl seu tlatlaujki*, seiba o sea rojo, es decir fuego. Seiba es corrupción de *sipaktli*'."

Hernández, al capítol "Del *póchotl* o *tlatlauhqui*" simplement descriu l'arbre i no el fa sinònim de ceiba. En canvi, parlant de l' "*itzámatl* o árbol de navajas" diu: "Los haitianos lo llaman *ceiba*" i Siméon, parlant del *cipactli*, diu que és el tauró (també els cronistes). Però *tlatlauhqui* vol dir vermell, enrogit (segons Siméon) i també *chichíltic*.

Com ja hem mencionat comentant el vocable xocolata, dins la veu cacau, la ceiba o seiba és en mexicà de l'altiplà (en terres nahues) el pochote. Ceiba o ceibo són, segons M. Martínez, *Ceiba acuminata, C. aesculifolia* i *C. pentandra*, però també *Bombax ellipticum*, totes bombacàcies. Veiem totes les variants que menciona: *Bombax ellipticum* es diu, a les diferents regions de Mèxic: a Iucatà, chulté, amapola, mapola, i amapola blanca o, en maia, chak-k'uyché o kuy-ché; a Oaxaca, bailador, bailarina, cabellos de ángel, coquito, coquito blanco, disciplina, jiquique, pongolote, tetique, tiata, tindusa, li-né (xinan-

tec), fuibikú (xontal); a Chiapas, bote, carolina, chospó i sospó, chusté, gui-gui, ococ; a Guerrero, ceiba, clavellina, clavellina roja, itzmal, titilamatl; a Veracruz, ceiba, chanacol o xanacol (El Tajín), itzmal, lele, shiushi (popoluca), shus-pogoc (popoluca), titilamatl, xihuicxán; a Guanajuato, chicochuchi, chicohuichi o chilochuchi (en llengua nàhuatl és xiloxóchitl); a Tabasco, chusté; i a San Luis Potosí, en llengua huasteca, mócoc. *Bombax palmeri* és cal-fui-bi-ku en xontal i guie-tiqui en zapoteca (Oaxaca); a Sinaloa es diu clavellina; a Jalisco clavellina de la barranca o taguapa; a Puebla, flor de cabello; a Guerrero monuca o nunuca, i a Michoacán taguapa. *Ceiba* sp. es diu: a la Oaxaca zapoteca, bioongo (istme de Tehuantepec), yaga-biogo-xilla, yaga-xilla i yaga-xidu; a Oaxaca i Puebla popoloques, naadatuma i naadatunhuá; a jalisco, xavé (huitxol); al Guerrero cuicatleca, molou, i puchut a la zona nàhuatl. *Ceiba acuminata* es diu: a Chihuahua, ahaiyá i huacapi (guarígia); a Tamaulipas, ceiba; a Chiapas, lantá (a Jericó), mosmot, motmot i mosmote (zoque de Tuxtla Gutiérrez). *Ceiba aesculifolia*: a Morelos, ceiba; a Iucatà, ch'oo, k'inim, ya'ax-ché, yaxché, kuch, pim i quinim (tots maies), i ceibo; a Chiapas, lantá de cerro i lantá mayero (a Jericó), pochote i mosmot de cerro (a Tuxtla Gutiérrez); a Oaxaca, len-o-ma (xontal), ma-tzu i mo-dzu (xinanteca), yaga-piogo-xilla (zapoteca); a Puebla, pochote de aguas. *Ceiba parvifolia*: pochote a Oaxaca i pochote de secas a Puebla. *Ceiba pentandra*: a Oaxaca, ceiba o ceibo, li-mi-gash-pupi (xontal), yaga-xeni (zapoteca), tunuum (mixteca); a Veracruz, cuypishtin (popoluca), púchuti (totonaca de El Tajín); a Iucatà, piim i yaaxché (maies); a Chiapas, pishtin i pochotillo; al Mèxic de parla nàhuatl: póchotl, i en general, s'usa l'astequisme pochote o les veus ceibo o ceiba.

Segons Magaña Alejandro: *Ceiba pentandra* L.

Segons Cano Asseleih: *Ceiba pentandra* (L.) Gaertn. seria sinònim de *Bombax pentandrum, Ceiba caribaea, Ceiba casearia* i *Eriodendron anfractuosum*, i el nom comú a Veracruz és *ceibo*.

Segons Niembro-Rocas la ceiba és arbre "nativo de América. Su área de distribución natural abarca desde México hasta las Antillas, América Central y el norte de América del Sur."

CEMPASÚCHIL

Segons l'*Enciclopèdia catalana*, en català és "clavell d'agost" (*Tagetes erecta*) o "clavell de moro" (*Tagetes patula*), de les compostes.

També el "clavell de paper" és planta mexicana (*Zinnia elegans*).

COCA

La veu és de l'aimara, llengua parlada pels indis de la regió del llac de Titicaca entre Perú i Bolívia. La llengua té molta semblança amb la quítxua, cosa que fa dubtar de l'origen del vocable.

Fabra escriu: "Arbust de l'Amèrica del Sud, de la família de les eritroxilàcies (*Erythroxylum coca*), les fulles del qual, semblants a les del te, són usades com un estimulant nerviós i forneixen la cocaïna."

Pizarro s'adonà de la importància que els indis del Perú donaven a l'arbust i l'estima que per a ells tenien les fulles, i gravà el seu cultiu.

L'indi en mastega les fulles i l'acció de la coca li apaivaga la fatiga corporal, especialment si ho fa amb una substància alcalina per ell anomenada *llipis*.

La coca és avui i a partir del segle XIX un gran producte comercial, generalitzat a tot el món. Les fulles, si bé els indis les masteguen, també és costum, a Amèrica, fer-ne infusió, com les del cafè i les del te. Aquesta llegenda, molt divulgada, l'han desmentida alguns americanistes i no sé ben bé a què atendre'm.

El vocable ha tingut els derivats *cocaïna* (alcaloide cristal·lí, obtingut de les fulles de la coca), *cocaïnisme* (estat morbós produït per l'abús de la cocaïna), *cocaïnomania* (desig de prendre cocaïna), *cocainòman –a*, el qui pateix de cocaïnomania.

És estrany que Miquel i Vergés digui que és paraula aimara, quan Coromines i els parlants de quítxua la identifiquen clarament com a vocable quítxua (vegi's *kuka* a Waman Puma, per exemple i el seu comentarista quítxua Urioste; un exemple d'ús de la planta en l'època de Waman: parlant d'una *coya* [reina] quítxua diu que "por la mañana manecía con la coca en la boca").

Però Coromines expressa la necessitat de veure si la "coca o pasta de Llevant" no tindria un altre origen.

Martínez diu que és planta de Sudamèrica (*Erythroxylon coca*) i que a Tabasco i Veracruz hi ha una altra eritroxilàcia: *Erythroxylon tabascense*.

COLIBRÍ

La veu sembla ser antillana. Molts diccionaris la donen d'origen caribe, però Coromines fa observar que el registre lingüístic és relativament nou i, per tant,

podria ser paraula recreada o deformada. L'ocell és americà i abunda molt en les terres tropicals i semitropicals. Fa poc, en veure un vol d'un colibrí a Cuernavaca, em va fer l'efecte d'un minúscul helicòpter. A Mèxic, on n'hi ha molts, era conegut abans amb el nom de *huitzilin*.

La paraula és registrada per Labèrnia, qui no n'assenyala l'origen. Fabra escriu: "pl. *ís*. m. Nom de diferents espècies d'ocells d'América (*Trochilus colubris* i anàlegs), els més petits de tots els ocells, notables pel plomatge irisat que presenten els seus mascles."

En català, també castellà, se'n diu així mateix *picaflor*, cosa que reafirma molt la creença de la veu indígena *colibrí*, si bé es fa difícil de precisar de quin lloc és originària. Coromines creu que de les Antilles franceses. Encara l'ocell és conegut, en castellà, per aquests altres noms: *zumbador, tente en el aire, papamoscas, chupamirtos* (variant de *picaflor*) i *pájaro mosca*. El nom genèric, però, és *colibrí*. N'hi ha diverses famílies i moltes espècies.

En un text de L. Ferran de Pol, es llegeix: "Bambús enormes, flamboiants encesos, palmeres llangoroses, campànules blanques o enfiladisses —flors menudes on liben els colibrís— que grimpen pels murs fatigats i podrits de forats i esquerdes..." (*La ciutat i el tròpic*, Premi Víctor Català 1955, Barcelona, 1956, p. 187).

Donem aquí totes les versions de Santamaría, algunes mencionades per Miquel i Vergés: *papamoscas, chupamirtos, chuparrosas, pájaros moscas, gorriones, huitzilin, sunsún* (també a Cuba, segons acabo de sentir [1998]), *picaflor, tente, umiñioc, zumbador*, etc.

A. Santisteban (*El habla popular cubana de hoy*, 1982, p. 316), cita a Ortiz (*Glosario de afronegrismos*), qui relaciona el mot *sunsún* amb diverses arrels mandingues, yorubes, etc., que signifiquen au o mosca. Per a Ramos y Duarte (*Crítica de filología cubana*, 1919) és mot tarasc (*tzintzún*), amb el mateix significat.

També Coromines arriba a plantejar etimologies —per a colibrí— més aviat imaginatives, quan diu: "¿Potser d'una forma mig-occitana del cultisme *eqüilibri* (Saintonge?) perquè aquest moixonet es manté planant, quan vola, com si no es mogués?"

Arrom diu, per altra banda, comentant el text de fra Ramon Pané, que a certes parts de Cuba i de la República Dominicana "al colibrí, se le llama, con voz indígena, *guanf*".

Citem aquí una antiga cançó mexicana en la qual un amant parla d'aquest ocell:

Buscan las frondas los ruiseñores,
busca las flores el colibrí,
porque te quiero más que a mi vida,
prenda querida te busco a ti.

CÒNDOR

Del quítxua *kuntur*. Ès una de les aus voladores més grosses. Viu als Andes. Hi ha una varietat coneguda amb el nom de *còndor de Califòrnia*. Entrà el vocable a través d'estudis zoològics i geogràfics pel gènere novel·lístic i, també, per les narracions de viatges. Inicialment, registrada per Verdaguer.

Alguns autors de llengua castellana la van fer paraula aguda fins molt recentment (Díaz Mirón, entre altres). D'ací deu venir la veu popular catalana *condor*, no *còndor*, com rectifica Fabra. En Labèrnia encara *condor* i potser també literàriament en Jacint Verdaguer (*L'Atlàntida*). L'edició consultada és de Mèxic (1945), i la paraula és plana, però no estic segur que fos així a la primera.[1]

El Pirineu i l'Atlas, titàniques barreres
amb què murà l'Altíssim dos continents fronters,
agermanats embranquen aquí ses cordilleres,
dant al còndor neus altes, al rossinyol vergers.
(*L'hort de les Hespèrides*, II)

Triga a incorporar-se el vocable. El 1843 encara no figura en el diccionari de l'Acadèmia de la llengua castellana. Aquesta veu quítxua s'estén als idiomes europeus: anglès: *condor*; francès: *condor*; alemany: *kondor*; portuguès: *condor*; italià: *condore*.

Urioste dóna el nom *kuntur* com a quítxua. I diu Waman Puma, fent l'elogi del seu pare adoptiu: "Fue *condor*, buytri, que huele quarenta leguas", on es veu que la paraula era ben usual per a ell, donant-li l'equivalència entenedora per als espanyols.

[1] És oportú dir ara que la primera edició de *L'Atlàntida* va ser feta a l'Argentina per un periòdic que uns quants catalans enyoradissos batejaren amb el nom simbòlic de *L'Atlàntida* (1876). L'ànima de l'empresa fou Antoni de P. Aley. Aquesta edició precedí la de Barcelona, patrocinada pel marquès de Comillas, a qui Verdaguer dedicà el poema.

A Mèxic existeixen, segons Peterson i Chalif, el carroñero rey (*Sarcoramphus papa*), que també es pot trobar des d'Amèrica Central i Sudamèrica fins el nord de l'Argentina, i el "cóndor norteño" (*Gymnogyps californianus*).

L. Irby Davis menciona el "king vulture, *Sarcoramphus papa*", amb distribució de Sinaloa a Chiapas i de Veracruz a Quintana Roo, i fins al nord d'Argentina; el "black vulture, *Coragyps atratus*", del sud d'Estats Units fins a la major part de Sudamèrica; "turkey vulture, *Cathartes aura*", de Nord i Sudamèrica, i "lesser yelowhead, *Cathartes burrovianus*", de Mèxic al noroest de Venezuela i el nord de Colòmbia.

Diu un poema ("Dios trajo la sombra") de Jorge Enrique Adoum, equatorià, evocant el món indígena:

¿Qué pasará?
La gran estrella
cruza dejando hilachas de camisa desgarrada, y el
cóndor asediado de aves negras
rodó tuerto desplumado hasta la plaza.

"¿Dónde estás
poderoso cimiento del mundo,
señor de la fuente sagrada,
tú que gobiernas
hasta el granizo?"

COPAIBA

Del tupí. En castellà, arbre. En el diccionari Fabra és la resina que s'obté del copaier.

Coromines diu que ve del portuguès *copaíba* i aquest del tupí.

M. Martínez no menciona més que la seva distribució a Mèxic (Guerrero, Oaxaca, Chiapas i Iucatà) i que és *Astronium graveolens*, de les anacardiàcies, però no parla de la resina. A les diverses regions de Mèxic té diferents noms: a Oaxaca, copaiba, gateado, gateado galán, yagabiche i zongolica; a Veracruz, culinché; a Chiapas, chaperla (Jaltenango, Jericó), jocotillo, ron ron (Escuintla), usipon o usipoon (El Real); a Campeche, jobillo i k'ulinché (també a Iucatà); a Guerrero, palo de cera i palo de culebra. De l'*Astronium conzatii* diu que es diu chaperla, sangualico, songolica, zangolica i yaga-biche, tots termes de Oaxaca.

Santamaría només el menciona com a arbre de Chiapas que es diu *chaperla* y que també es diu *palo de culebra*. De *yaba-biche* diu que és veu zapoteca i que a Oaxaca és nom vulgar d'algunes anacardiàcies com el *temaxcal* (*Rhus terebintifolia*) i la *zongolica* (*Astronium conzatii*).

Cap d'ells parla de la resina, però sí parlen de diverses anacardiàcies de les que s'extreu copal, entre elles el *copacocote* o *copaljocote* (*Cyrtocarpa procera*).

COPAIER

Del tupí. Arbre de la família de les lleguminoses, del qual s'extreu la copaiba. S'hauria d'incorporar, al català, *copaïna* (quim.), principi que s'obté del copaier. No és la resina espontània, o provocada, que forneix el copaier.

Coromines en diu *copaiber* (però *copaier* a l'*Enciclopèdia catalana*) i fa el comentari que "s'ignora si hi ha o no relació directa amb el náhuatl *copal·li*, d'on el castellà *copal* [1532], cat. *copal* [Lab. 1888]... com sigui que és concebible un parentiu llunyà entre llengües americanes entorn del Mar Caribe, però no està demostrat." Es tracta d'una impressió que comparteixen molts lingüistes, entre ells Becerra i Santamaría. En quant al nàhuatl *copalli*, vegi's *copal*.

COPAL

Del nàhuatl *copalli* o *copalchi*. La veu s'ha estès fins a significar resina en general. És el nom vulgar de molts arbres del gènere *Elaphrium* que fan resina. S'usà molt en medicina. En parlà Francisco Ximénez en *Los cuatro libros de la naturaleza* (Mèxic, 1615); també el famós Hernández, metge que fou de Felip II. El producte i el nom es van popularitzar, especialment, a través de la farmacopea. Aquesta resina, encara avui, a Iucatà, *pom*, paraula maia. El vocable entrà molt aviat a Espanya.

Diu Santamaría: "La voz ha llegado a valer resina en general, en el lenguaje común, y aun como nombre de diversas substancias resinosas que proceden de América, de las Indias orientales o del África." Comú a Mèxic, Cuba, Guatemala, Nicaragua y Costa Rica. Alguns dels arbres, tots burseràcies (gèn. *Elaphrium* i *Bursera*), són *E. copalliferum*, *B. jorullensis* i *B. lannginosa*, com a més típics, però també *B. bipinnata* Schl. i *Icica copal*. Per altre banda, a més de *copal*, l'arbre pot dir-se *copal amargo* (*B. bi-*

pinnata), *copal de penca* (*B. jorullensis*), i aquest últim rep a més els noms de *copal, copal blanco, copal santo, copal cahuite*, etc., i la resina *elemí de México, goma limón* i altres. Ha entrat a l'anglès d'Estats Units.

Hernández diu així mateix: "[La resina del *copalquáhuitl*] recibe especialmente el nombre de *copalli*, aunque para los indios suele significar este vocablo cualquier género de goma [...] Dicho líquido, como se sabe ya en casi toda Europa..." Hi ha moltes espècies: "copalquáhuitl patláhoac o árbol latifolio de copalli", "tecopalquéhuitl o copalli del monte", "tecopalquéhuitl pizáhoac o tenuifolio", "xochicopalli o copalli florido", "mizquixochicopalli o xochicopalquáhuitl", "copalli tototepecense", "copalxócotl mechoacanense o popoaqua", "copalxócotl que nace en Tlaquiltenanco", "copalquauhxíotl o árbol leproso que produce copalli", "copáltic o árbol que mana goma semejante al copalli". En resum, qualsevol arbre del que pot extreure's resina.

Cabrera diu: "El mismo nombre de *copal* se daba por apócope al árbol que la producía, llamado *copalcahuite*... El profesor Martínez lista más de treinta variedades..."

M. Martínez diu que hi ha, del gènere *Bursera*, "cerca de 40 especies, muchas con nombres particulares". Que es diuen copal o copalillo (amb diversos adjectius) menciona: *B. diversifolia, B. excelsa, B. fragantissima, B. laxiflora, B. microphylla, B. morelensis, B. nesopola, B. rhifolia, B. sessiliflora, B. bipinnata, B. jorullensis, B. gracilis, B. véjar-vazquezii, B. submoniliformis, B. hintoni, B. penicillata, B. simaruba... B. aloexylon* per exemple es diu cuyá i ignu-unandú (cuicatlec), olinaloé i linaloé a Guerrero, inamé, inanué i yaga-yale (zapoteca) a Oaxaca, i en nàhuatl xochicopal. També reben els noms més o menys genèrics de cuajiote, torote i incienso (alguns es poden dir jiote).

Rzedowski i Equihua mencionen: *Bursera simaruba*, vulgarment chaca o palo mulato, *B. lancifolia*, vulg. cuajiote colorado o gomosilla, *B. morelensis*, vulg. cuajiote o cuajiote colorado, *B. aloexylon*, vulg. linaloe o linanoe, *B. palmeri*, vulg. copal o palo cuchara i *B. microphylla*, vulg. pata de elefante, torote o torote colorado.

Cano Asseleih menciona: *Bursera arborea*, v. tachuelillo; *B. fagaroides*, v. aceitillo; *B. graveolens*, v. rojizo; *B. simaruba* (*Bursera gummifera, B. ovalifolia, B. subpubescens, Elaphrium ovalifolium, Pistacia simaruba*), v. chaca , mulato, palo mulato, palo negro, tazón, teuc, tsic, tusun. Com es veu, cap d'ells a l'estat de Veracruz es diu copal, però sí *Protium copal*, i a Oaxaca *Icica copal*, totes dues també burseràcies segons M. Martínez.

Dintre del folclor podem mencionar la següent cançó:

Tengo muy lucida loza
por toda una cirianera,
tengo muy buenas cazuelas
de guajes y de copal.

HOTEL NUÑEZ URGEL
* * * *

HOTEL EURO·PARK
* * *

GRUPO NÚÑEZ i NAVARRO

HOTEL GRAN VIA
* * *

HOTEL PARAL·LEL
* *

central de reserves: urgell 232 - 34
08036 barcelona
telèfon: 322 4153
fax 419 0106

EL REBOST IBÈRIC

XARCUTERIA

Joan Güell, 165
08028 Barcelona
Tel. 490 8118

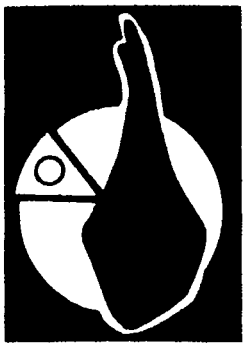

RESTAURANT

Fígols, 47-49
08028 Barcelona
Tel. 491 1893

pernils, formatges
i embotits

Les especialitats més exquisides de la cuina catalana a Mèxic

Humboldt 61, 06040 Mèxic, D. F.
Reserves: 5521.1940, 5521.1661, 5512.7629

EL BULLI

restaurant

CALA MONTJOI
AP 30 (17480) ROSES (COSTA BRAVA), GIRONA
TEL. (34) 972 150457 • FAX (34) 972 150717
http://www.elbulli.com
e-mail: bulli@grn.es

CA L' Tidre

RESTAURANT

CUINA CATALANA DE SEMPRE

Les Flors 12, 08001 Barcelona
Tel. 441 1139 / Fax 442 5271

VIAJES PALMA, S.A. DE C.V.

Ofereix els seus serveis en tot el relacionat amb viatges, excursions, hotels, etc.
Sempre que volgueu viatjar consulteu-nos

Regina i Joana Serra Altimira

Insurgentes Sur 598, planta baixa
Colonia del Valle
03100 México, D.F.
Tels. 523 8367 i 536 1046
Fax 669 4339

VIVES 1968

1997 Vives Molins

ANDORRA

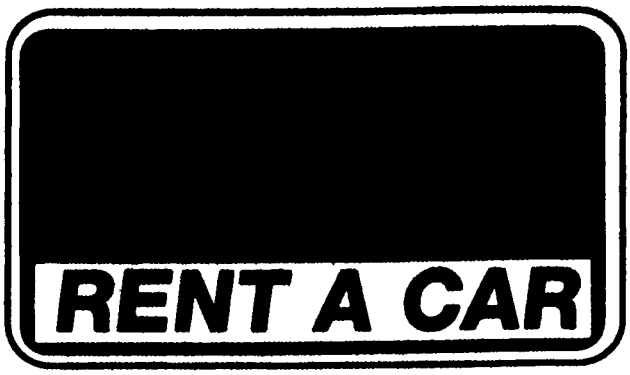

LLOGUER DE COTXES, MOTOS I MINI BUS 9

ENTREGUES A AEROPORTS, ESTACIONS DE TREN, PORT I HOTELS AMB RESERVA PRÈVIA

CONSULTI TARIFES ESPECIALS PER A SOCIS DE L'ORFEÓ CATALÀ

telèfons (343) 439 3880 *i* 322 7951

fax (343) 410 8271

oficina central carrer londres 31 08029 barcelona

elle
BOUTIQUE

C / Isabelle Sandy, 6
Tel. 21706 Fax 21489

Plaça Co-Príncep, 5
Tel. 68 7 05

C / Les Escoles, 20
Tel. 89 7 06

Escaldes - Engordany
PRINCIPAT D'ANDORRA

SANTI SANTAMARIA

EL RACÓ DE CAN FABES

Carrer Sant Joan, 6 - Tel. (93) 867 28 51
Fax: 867 38 61
Sant Celoni
Barcelona

ÀNGELS SERRA

DR. RAFAEL VIDAL ANGLÈS
cirurgià dentista

horari de 10 a 1 i de 4 a 8
telèfon 5523 6018

INSURGENTES SUR 682-305
DEL VALLE
02030 MÈXIC, D. F.

La cuina i el cargol
de Lleida a Barcelona

Comte d'Urgell, 266
Tel. 321 83 51
08036 Barcelona

Duran i Lleida a El Colegio de Jalisco

CRISTINA LLORET

Fotos de Beatriz Núñez Miranda

Amb motiu de la visita de qui era aleshores Conseller de Governació i Relacions Institucionals de la Generalitat de Catalunya, Josep-Antoni Duran i Lleida, al President dels Estats Units Mexicans, Vicente Fox, El Colegio de Jalisco va organitzar una sèrie d'activitats complementàries a Mèxic, D.F. i a la seu mateixa de El Colegio a la població de Zapopan.

José María Murià, J.-A. Duran i Lleida i Macedonio Tamez, president municipal de Zapopan.

El 15 de gener del 2001 al matí, en un saló especial de l'aeroport de la ciutat de Mèxic, Duran s'entrevistà amb Francisco Ramírez Acuña, governador electe de l'estat de Jalisco, per deixar encaminats els termes d'un conveni de col·laboració entre Catalunya i Jalisco que incrementi les relacions econòmiques i culturals, que tanmateix han anat creixent durant els darrers anys gràcies, entre altres coses, a les gestions que ha fet el president de El Colegio de Jalisco, en José María Muriá. Per això va ser ell, precisament, qui va coordinar l'entrevista amb l'ajuda de José Luis Cuéllar, coordinador d'estudis municipals i locals del propi Colegio, i serà ell qui, per la part de Jalisco, prepararà els termes del conveni que es signarà a Barcelona posteriorment.

A Duran l'acompanyaven també els senyors Joaquim Llimona i Antoni Bayona, respectivament directors generals de Relacions Exteriors i de l'Institut d'Estudis Autonòmics, ambdós de la Generalitat de Catalunya.

Acabada l'entrevista, Duran i Muriá volaren cap a Jalisco per tal que el primer impartís la seva anunciada conferència "La autonomía política de Cataluña" a El Colegio de Jalisco. A les 13:00 hores Muriá feia la presentació del visitant i aquest prenia la paraula, acompanyat també a la taula d'honor pel president municipal de Zapopan, el doctor Macedonio Tamez, i davant d'un auditori ple de gom a gom.

En total van assistir-hi unes dues-centes cinquanta persones entre empresaris, figures destacades de l'àmbit intel·lectual, investigadors, personal de El Colegio, convidats especials, i periodistes de la televisió, de la ràdio i de tots els diaris locals.

Cal esmentar entre els presents al representant personal del Governador, que va ser el Secretari

Signatura del Conveni de col·laboració entre El Colegio de Jalisco i l'Orfeó Català de Mèxic: 1. J. A. Duran i Lleida; 2. Macedonio Tamez; i 3. Carles Bohigues

d'Educació de Jalisco, senyor Miguel Agustín Limón, els ex-governadors Guillermo Cosío Vidaurri i Alberto Orozco Romero, i l'ex-alcalde de Guadalajara i membre del patronat de El Colegio, senyor Enrique Dau. També van ser-hi els senyors Carles Bohigues, Néstor Calvet i Manuel Gaya, representants de l'Orfeó Català de Mèxic.

Els temes tractats a la conferència remarcaven l'autonomia política de Catalunya com a model d'autogovern de l'estat espanyol des de la Constitució de 1978, i la reticència amb què els governs d'Espanya han vist aquestes iniciatives.

Després de la conferència el president municipal de Zapopan féu un magnífic comentari sobre el que havia dit el conferenciant i de seguida es procedí a signar un conveni de col·laboració entre El Colegio de Jalisco i l'Orfeó Català de Mèxic, per potenciar el Programa de Estudios de los Catalanes de México, que patrocinen conjuntament El Colegio i la Generalitat de Catalunya. Per part de l'Orfeó van signar el vicepresident Carles Bohigues i el secretari Néstor Calvet. El president Xavier Torroja no va poder assistir i per això havia signat amb antelació. Per part de El Colegio signaren el seu president, José María Muriá i la secretària general, Angélica Peregrina. En qualitat de testimonis d'honor van firmar també el president municipal Tamez i el conseller Duran i Lleida.

Finalment es va procedir al nomenament del senyor Manuel Gaya i Canalda com assessor del mencionat Programa, per la qual cosa la senyora Peregrina li va lliurar la constància corresponent.

Acabat l'acte els convidats van visitar la molt reconeguda biblioteca de El Colegio de Jalisco i allà hi va haver intercanvi d'obsequis. Després el conseller Duran i Lleida va escriure el següent en el llibre de visitants distingits de El Colegio:

> Vull deixar constància de la meva satisfacció personal i de l'honor que implica haver donat una conferència en aquest il·lustre "Colegio de Jalisco" sobre l'autonomia de Catalunya, tot recordant la identitat de la nostra nació i la voluntat de projectar-la a l'exterior. Ara mateix a Mèxic i especialment a l'estat de Jalisco amb el que hem convingut un conveni de cooperació.

Per acabar, es va acompanyar els assistents als jardins del Mateix Colegio, a una degustació de la gastronomia de Jalisco i es van servir, entre altres begudes, l'estimat tequila i la "raicilla" d'honor.

El dinar va ser ofert en un pati de l'Instituto Cultural Cabañas pel secretari general del Govern de Jalisco i d'allà mateix es va sortir cap a l'aeroport on van ser acomiadats els visitants de Catalunya, que de moment tornaven a la ciutat de Mèxic.

L'endemà encara, per gestions expresses de José María Muriá, el senyor Duran i Lleida va donar una altra conferència sobre l'autonomia de Catalunya a l'Institut Matías Romero de Estudios Diplomáticos, de la Secretaría de Relaciones Exteriores, abans de l'entrevista amb el president de Mèxic. *

Reunió a Zapopan amb catalans de Califòrnia

JOSÉ MARÍA MURIÀ

Els dies 9 i 10 de març del 2001, a la seu de El Colegio de Jalisco, a la població de Zapopan i convocats pel president d'aquesta institució, el senyor José María Murià, es van reunir les persones següents:

Pere Garriga, enginyer i secretari del Casal dels Catalans de Califòrnia.

Patricia Petherbridge-Hernández, tresorera de la mateixa institució.

Julio Montané Martí, antropòleg xilè adscrit des de fa vint-i-cinc anys al Instituto Nacional de Antropología e Historia, a Hermosillo Sonora.

Michael W. Mathes, historiador de la Baixa i de l'Alta Califòrnia.

Martí Soler i Vinyes, director i editor de la Revista de l'Orfeó Català de Mèxic.

Clever Chávez Marín, general retirat de l'exèrcit mexicà i expert en la història militar del segle XVIII.

Claudia Reyes Toledo, coordinadora de comunicació de El Colegio de Jalisco.

Patricia Petherbridge-Hernández, Pere Garriga i José María Murià. [Foto Claudia Reyes]

La intenció va ser intercanviar opinions sobre les possibilitats de potenciar els estudis i la difusió de la presència catalana a la costa del Pacífic que, segons es va esbrinar, resulta molt més important del que normalment s'ha dit.

Cada un dels assistents va exposar lliurament i amb tota la calma necessària el que pensava i podia ell mateix aportar i llavors, de comú acord, es va resoldre crear en aquell mateix moment "Presència Catalana a la Costa del Pacífic. Programa d'Estudis", per aplegar les forces de tots i aconseguir també recursos addicionals de diverses persones i institucions adients.

Julio César Montané Martí, Clever Chávez Marín, Michael Mathes i Martí Soler i Vinyes. [Foto Claudia Reyes]

Visita a la biblioteca de El Colegio de Jalisco. Michael Mathes fa de guia. [Foto Claudia Reyes]

De moment es va decidir que el Secretariat Tècnic recaigui en El Colegio de Jalisco i concretament en la persona de Claudia Reyes. Es va acordar també publicar un butlletí molt senzill, que surti tres vegades l'any, amb informació de les activitats que es realitzin i breus notes sobre el tema que el motiva.

Degut a què aquesta reunió va ser precedida per una visita de José María Murià als Catalans de Califòrnia, en el mes de desembre passat, per començar a parlar d'aquest asumpte, des d'abans de la reunió ja es comptava amb l'oferiment del senyor president dels Catalans de Califòrnia de dotar de mitja beca a un estudiant que es traslladi a Califòrnia a fer la seva tesina sobre algun tema relacionat amb els Catalans de Califòrnia.

També es va decidir de donar suport a la publicació de diversos treballs sobre el tema, per part de l'editorial d'en Martí Soler, i de difondre tant com es pugui el projecte entre les persones que s'hi puguin interessar. *

Zapopan, 25 març 2001

CADIVI carpintería y diseño VIDAL

Álvaro Obregón 97 (abans 97 bis), colònia Santa Anita

08300 Iztacalco, Distrito Federal

Telèfon i fax: 5538-4418

haute
cuisine

restaurant
orfeó català

marsella, 45 • colònia juarez
5533 0005 • 5533 0172

Plaça Co-Prínceps, 5 ESCALDES - ANDORRA
Tel. Intl. + 376 + 821486 - Fax Intl. + 376 + 860244

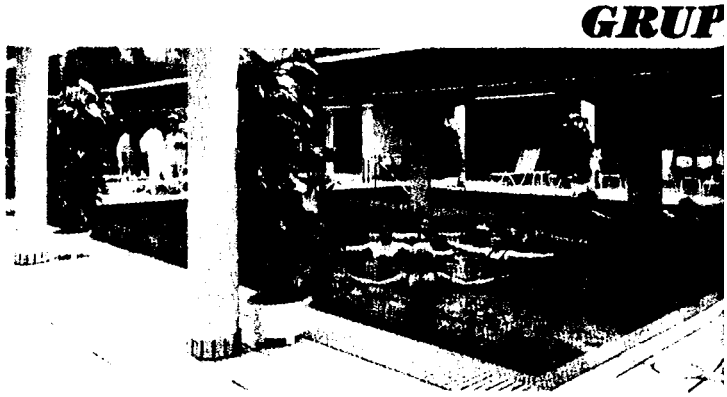

VAGA BELLESA

a ANDORRA

CENTRE TERMAL ROC BLANC. Situació privilegiada i tranquil.la en el centre comercial i origen de múltiples activitats culturals i esportives.

Elegant decoració en què predomina la llum natural i els espais oberts combinats amb plantes exuberants i una relaxant cascada d'aigua.

L'aigua natural termal de què disposa l'Hotel brolla a 67ºC. i és rica en ions, sulfat i sodi. Els seus efectes benèfics es prodiguen des de fa generacions.

Habitacions completament equipades i Suites amb jacuzzi i bany turc, contribueixen a facilitar el màxim confort.

Els seus selectes Restaurants "El Pí" i "L'Entrecôte" ofereixen en una atmosfera acollent i distingida les seves especialitats regionals i internacionals, com també menús dietètics personalitzats i equilibrats.

També estan a la seva disposició salons per a reunions i congressos. El seu majestuós hall amb ascensor panoràmic, la seva piscina termal cobertada, la seva piscina exterior climatitzada, jacuzzis, saunes, piano bar, etc., fan d'aquest Centre el lloc escaient per als seus dies de descans.

NOVETAT 96
Els grans professionals es troben a Andorra.
CIRURGIA ESTÈTICA en el CENTRE TERMAL.

LA NOSTRA BASE: L'AIGUA TERMAL AUTÈNTICA

PROGRAMES REALITZATS EN AMBDÓS CENTRES

- Pausa cap de setmana
- Executiu
- Fitness
- Bellesa i relax
- Antiestrés
- Setmana d'aprimament
- Bellesa facial i corporal
- Tractament Gerovital
- Tractament Thymoteràpia
- Regeneració cel.lular bàsica
- Balneoteràpia
- Termalisme en vies respiratories
- Revitalització orgànica
- SILK-FACE. Pell nova, sense arrugues, en 11 dies.

REMODELACIÓ FACIAL I CORPORAL

- Arrugues
- Perfil dels llavis
- Maquillatge permanent
- Acné
- Liposucció
- Lipoescultura
- Aprimament Clàssic i Homeopàtic (dietes personalitzades)
- Cel.lulitis (Electrolipòlisi, Mesoteràpia)
- Flacciditat (Venes fredes i calentes)

ROC BLANC

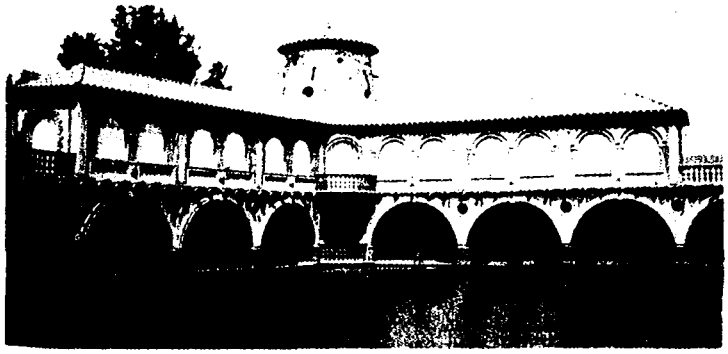

* * * *

TERMES MONTBRIÓ

RESORT, SPA & PARK

Carrer Nou, 38 - 43340 MONTBRIÓ DEL CAMP - Costa Daurada (Tarragona) ESPAÑA
Tel. (977) 82 64 13 - Fax (977) 82 62 51

INFORMACIÓ A ANDORRA
GRUP ROC BLANC
Tel. Intl. + 376 + 821486
Fax Intl. + 376 + 860244

NCES, L SALUT

a la COSTA DAURADA

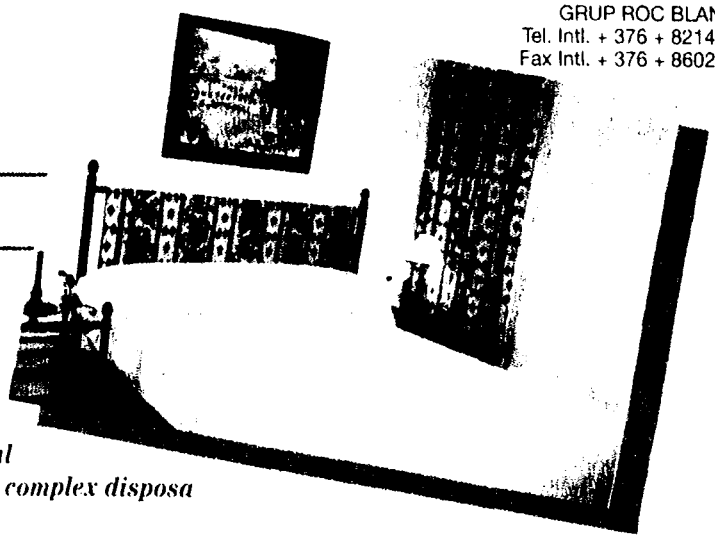

HOTEL TERMES MONTBRIÓ. Hotel Resort situat a Montbrió del Camp, a només 6 km de la platja. Gaudeix d'una climatologia agradable durant tot l'any i d'un ambient privilegiat i tranquil.

L'aigua termal de Montbrió, possiblement l'únic manantial termal no descobert pels romans, brolla a 41ºC. El mateix complex disposa d'aigües de fins a 81ºC. segons la font.

Les instal.lacions del centre són, entre altres: Piscina termal, jacuzzi gegant, bany turc, saunes, zona de platja relax, jacuzzis de fang o algues, gimnàs panoràmic i una gran varietat d'equips per a hidro i electroteràpia.

Aquest peculiar complex, envoltat d'un impressionant jardí de 4 ha ofereix totes les comoditats en les seves acollents Habitacions i Suites. Els seus Restaurants, "La Sequoia", amb gran varietat i qualitat gastronòmica en un ambient únic i "L'Horta Florida", el petit restaurant a la carta amb inspiració mediterrània.

Marc ideal per a la celebració de tot tipus d'esdeveniments, (Congressos, Seminaris, Banquets, etc.). Punt estratègic per realitzar diverses activitats ; Culturals: Ruta del Císter, Ruta del Vi, Delta de l'Ebre i Festivals de Música a Cambrils. Esportives: Golf, Equitació, Vela, etc. Lúdiques: Port Aventura, ambient a Salou, etc.

OBERTURA ESTIU 96

LA NOSTRA BASE: L'AIGUA TERMAL AUTÈNTICA

SERVEI MÈDIC PERMANENT 24 HORES - TRACTAMENTS PERSONALITZATS

TERÀPIES PER AL SISTEMA CIRCULATORI:

(Insuficiència venosa, pesadesa de cames, esclerosi vascular)

- Presoteràpia
- Drenatge linfàtic
- Algoteràpia
- Mesoteràpia

PASTISSERIA SUÏSSA

✸ ✸ ✸ ✸ ✸

JAUME BASSEGODA

especialitats suïsses i catalanes

PARQUE ESPAÑA 7

(entre Oaxaca i Sonora)

ESTACIONAMENT PROPI

TELÈFONS: 5211-0951, 5211-0904

PAELLA DIÀRIAMENT RESTAURANT CASA JUAN

GAUDEIXI-LA AQUÍ O PORTI-LA A CASA
¿Fa una festa, banquet o boda?
Faci fruír als seus convidats la nostra exquisida

PAELLA

SOM ÚNICS!
COMPROVI-HO I BON PROFIT!
Preu especial als socis de l'Orfeó Català

Atenció personal de Joan i Rosa Pascual

Av. Revolución 1225
a 30 metres de Barranca del Muerto
Tel.: 593 06 74

IVORY BOARD

OPALINA

Impresso sobre Cartão 223 Gofrado R

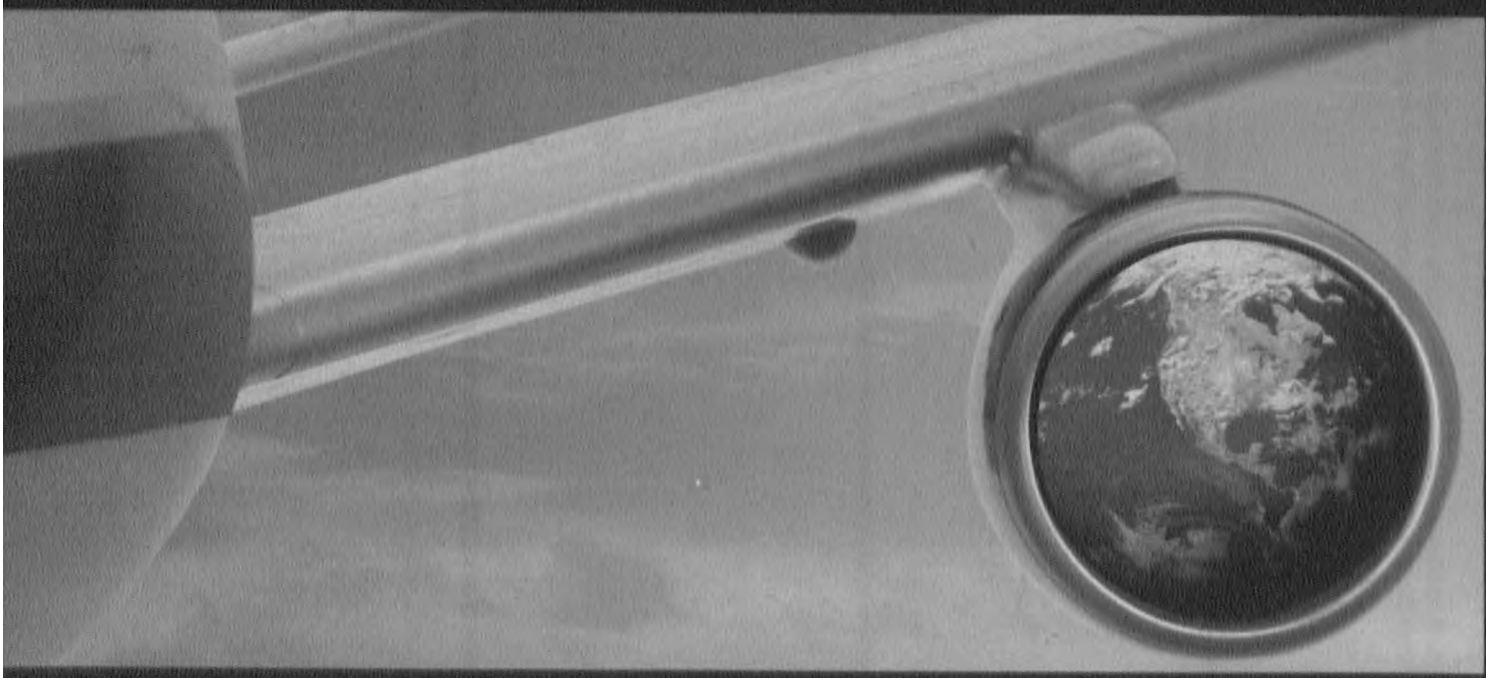

México

Europa

Estados Unidos

Sudamérica

Consulte a su Agente de Viajes o llame: Cd. México **5133•4000** del Interior **01(800)021•4000**

www.aeromexico.com